

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Leon Rožman

RAZVOJ SLOVENSKE USTAVNOSTI

diplomsko delo

Ljubljana, 2006

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Leon Rožman

Mentor: docent dr. Miro Haček

RAZVOJ SLOVENSKE USTAVNOSTI

diplomsko delo

Ljubljana, 2006

RAZVOJ SLOVENSKE USTAVNOSTI

V svojem diplomskem delu predstavljam razvoj slovenske ustavnosti. Ustava v vsebinskem smislu obstaja že, od kar obstaja država, ki organizacijo družbe urejuje z različnimi pravili. Slovenci smo lastno ustavo dobili šele ob osamosvojitvi Republike Slovenije, vendar pa smo imeli izkušnje z ustavnostjo že iz prejšnjih državnih in političnih sistemov, ki so bili v veljavi na področju sedanje Slovenije. V prvem teoretičnem delu diplomske posebno pozornost namenjam različnemu pojmovanju ustav in političnim pravicam. V tem delu sem prikazal tudi razvoj ustavnosti v Angliji, Združenih državah Amerike, Francije in hkrati opisal proces širjenja ustavnosti, ki je potekal predvsem pod vplivom prej omenjenih držav. V drugem delu opisujem ustavne sisteme Habsburške Monarhije, Kraljevine Jugoslavije, socialistične Jugoslavije in Republike Slovenije, pri tem se osredotočam predvsem na položaj slovenskega naroda znotraj njih. Z argumenti v zaključku sem potrdil svoji hipotezi, da je razvoj ustavnosti pripomogel k večanju političnih pravic slovenskega naroda in da je večanje političnih pravic omogočilo osamosvojitve Slovenije

Ključne besede: ustava, politične pravice, slovenska ustavnost

THE DEVELOPMENT OF SLOVENIAN CONSTITUTIONALITY

In my diploma I present the development of Slovenian constitutionality. Constitution in its material sense originates since the existence of state, which organized society with different rules. The Slovenes did not have their own constitution until the independence of the Slovenian republic, but nevertheless they had experience with the constitutions of former states and political systems, that had jurisdiction over Slovenian soil. In the first theoretical part of my diploma I put special emphasize on different theories about constitutions and political rights. In this part I also describe constitutional development in England, United States of America, France and the development of constitutionalism that took part around the world influenced by the fore mentioned countries. In the second part I describe the constitutional regimes of the Habsburg Monarchy, Kingdom of Yugoslavia, socialistic Yugoslavia and Republic of Slovenia. In the conclusion I confirm my hypothesis that development of constitutionality contributed to the enlargement of political rights for the Slovenian nation and that the enlargement of political rights led to the Slovenian independence.

Key words: constitution, political rights, Slovenian constitutionality

KAZALO

1. UVOD.....	6
2. METODOLOŠKI NAČRT	8
2.1 Predmet in cilji naloge.....	8
2.2 Hipoteze.....	8
2.3 Metode za analizo	8
3. SPLOŠNE ZNAČILNOSTI USTAV IN POLITIČNIH PRAVIC.....	9
3.1 Različna pojmovanja ustav	9
3.2 Pravno pojmovanje ustav	10
3.3 Politične pravice in svoboščine	11
3.3.1 Hohfeldov koncept pravice.....	11
3.3.2 Pravična družba	12
3.3.3 Pravna razvrstitev pravic	12
4. RAZVOJ MODERNE USTAVNOSTI.....	14
4.1 Angleški ustavni razvoj	14
4.2 Razvoj ustavnosti v ZDA	15
4.3 Francoski ustavni razvoj.....	16
4.4 Širjenje ustavnosti po svetu	16
4.4.1 Razvoj ustavnosti po prvi svetovni vojni	17
4.4.2 Razvoj ustavnosti po drugi svetovni vojni	18
4.4.3 Ustavnost po letu 1990	18
5. OBDOBJE HABSBURŠKE MONARHIJE	19
5.1 Avstrijski predmarčni režim	19
5.2 Marčna revolucija 1848.....	21
5.3 Ustavna obdobja monarhije	23
5.3.1 Obdobje neuspešne konstituante	23
5.3.2 Obdobje marčne ustave	23
5.3.3 Obdobje Bachovega absolutizma	24
5.3.4 Obdobje oktroirane ustavnosti.....	25
5.4 Deželne ustave.....	26
5.5 Volilni sistem.....	27
5.5.1 Sestava državnega zbora.....	28
5.5.2 Volilna pravica	28

5.6	Taborsko gibanje	30
5.7	Politično razslojevanje na Slovenskem	31
5.8	Volilna reforma 1873.....	32
5.9	Volilna reforma 1896.....	33
5.10	Volilna reforma 1907	34
5.11	Ustavne značilnosti stare Avstrije	34
6.	KRALJEVINA JUGOSLAVIJA	35
6.1	Oblikovanje države SHS	35
6.2	Ustavna obdobja stare Jugoslavije.....	37
6.2.1	Obdobje priprav za vidovdansko ustavo	37
6.2.2	Obdobje veljave vidovdanske ustave	38
6.2.3	Obdobje absolutizma	40
6.2.4	Obdobje oktroirane ustave.....	41
6.3	Slovenija v obdobju Kraljevine Jugoslavije	42
7.	SOCIALISTIČNA JUGOSLAVIJA	45
7.1	Obdobje II. svetovne vojne.....	45
7.2	Obdobje Federativne ljudske republike Jugoslavije.....	47
7.2.1	Ustava iz leta 1946	47
7.2.2	Ustavni zakon iz leta 1953	49
7.3	Obdobje Socialistične federativne republike Jugoslavije.....	51
7.3.1	Ustava iz leta 1963	51
7.3.2	Ustava iz leta 1974	52
8.	REPUBLIKA SLOVENIJA.....	55
8.1	Proces osamosvajanja Slovenije.....	55
8.1.1	Amandmaji k ustavi SR Slovenije.....	55
8.1.2	Podvinska ustava	57
8.2	Sprejem nove ustave.....	58
8.3	Temeljne značilnosti ustave Republike Slovenije	58
9.	SKLEP	60
10.	LITERATURA IN VIRI	62

1. UVOD

Ustava v vsebinskem smislu obstaja že, od kar obstaja država, ki organizacijo družbe in države urejuje z različnimi pravili. Kot poseben pravni in politični dokument pa se ustava pojavi šele v novejših državah. Razliko med temeljnimi pravili, ki urejajo družbo in drugimi pravnimi pravili je poznal že Aristotel, še jasneje pa se je razvila v starem Rimu, kjer se je v grobem smislu že začel pojavljati pojem ustave v vsebinskem pomenu. Kasneje se je ta razvoj pretrgal in se začel močneje uveljavljati šele v 17. in 18. stoletju, predvsem na podlagi teorije o družbeni pogodbi in teorije o naravnih pravicah. S temi teorijami je meščanstvo težilo k uveljavitvi položaja posameznika in k omejitvi absolutne in arbitrarne moči države. Udarno jedro tega razmišljanja je bila ideja konstitucionalizma (Grad v Ribičič, 2003: 9)

O prvi sodobni slovenski ustavi lahko sicer govorimo šele v kontekstu samostojne Republike Slovenije. Vendar pa to ne pomeni, da Slovenci nimamo izkušenj z razvojem ustavnosti iz preteklosti. V svoji diplomski zato poskušam predstaviti ne samo razvoj sedanje slovenske ustave, ampak tudi razvoj ustav in ustavnosti, ki so bile v veljavi na področju sedanje Slovenije.

V teoretičnem delu poleg metodološkega načrta opisujem različna pojmovanja ustav, tako predstavim Aristotelov in Heglov koncept, načelo delitve oblasti in pravno pojmovanje ustav. V tem delu predstavim tudi Rawlsov in Hohfeldov koncept pravic in na koncu še pravno pojmovanje političnih pravic.

V naslednjem poglavju nadaljujem z prikazovanjem razvoja ustavnosti v Angliji, Združenih državah Amerike in Francije in hkrati opisujem proces širjenja ustavnosti, ki potekal predvsem pod vplivom prej omenjenih držav.

Slovenci se prvič srečamo z moderno obliko ustavnosti v obdobju Habsburške Monarhije oziroma Avstro-Ogrske. To obdobje v petem poglavju razčlenim na štiri ustavna obdobja, in sicer obdobje neuspešne konstituante, obdobje marčne ustave, obdobje Bachovega absolutizma in obdobje oktroirane ustavnosti.

Po razpadu Avstro-Ogrske se slovenski ustavnopravni razvoj nadaljuje v okviru Kraljevine Jugoslavije. Tudi v tem šestem poglavju analiziram štiri ustavna obdobja:

obdobje priprav za Vidovdansko ustavo, obdobje veljave Vidovdanske ustave, obdobje Absolutizma in obdobje Oktroirane ustave.

Sedmo poglavje opisuje ustavni sistem socialistične Jugoslavije. Na začetku tega poglavja opisujem obdobje druge svetovne vojne, ki je imelo velik vpliv na povojni politični in ustavni sistem. V tem obdobju imajo poglobitno vlogo predvsem ustava iz leta 1946, ustavni zakon iz leta 1953, ustava iz leta 1963 in ustava SFRJ iz leta 1974.

V osmem poglavju opisujem proces sprejemanja sedanje ustave Republike Slovenije, ki se je začel konec 80. let prejšnjega stoletja in seveda temeljne značilnosti sedanje slovenske ustave.

2. METODOLOŠKI NAČRT

2.1 Predmet in cilji naloge

V diplomski nalogi bom podrobno analiziral razvoj ustavnosti na Slovenskem. Predstavil bom ustavne sisteme štirih različnih držav, ki so dali podlago za slovenski ustavni razvoj. Pri preučevanih ustavah se bom osredotočil na zgodovinsko in politično ozadje njihovih nastankov. Ker je tematika obširna, se bom omejil predvsem na razvoj političnih pravic slovenskega naroda znotraj preučevanih ustavnih sistemov Habsburške Monarhije, Kraljevine Jugoslavije in socialistične Jugoslavije.

2.2 Hipoteze

Postavil sem si naslednji hipotezi:

- **razvoj ustavnosti je pripomogel k večanju političnih pravic slovenskega naroda**
- **večanje političnih pravic je omogočilo osamosvojitve Slovenije**

2.3 Metode za analizo

V diplomski sem za ugotavljanje veljavnosti postavljenih hipotez uporabil več raziskovalnih metod, kot so: zbiranje virov, analiza in interpretacija primarnih virov (zakonov), analiza in interpretacija sekundarnih virov (knjig, člankov...), primerjalno raziskovanje, s katerimi bom iskal podobnosti in razlike med ustavami. Pri nalogi bom uporabljal predvsem deskriptivno analizo.

3. SPLOŠNE ZNAČILNOSTI USTAV IN POLITIČNIH PRAVIC

Ime ustava izvira iz latinske besede »constitutio«, ki so bile v rimskem pravu enostranski imperatorjevi ukazi, s katerim je med drugim urejal tudi vprašanja, ki so se nanašala na državno organizacijo in njeno delovanje. V političnem boju za omejevanje absolutne oblasti in s širjenjem državljanskih pravic se je razvila ideja ustavnosti, ki je vključevala obstoj posebnega pravnega akta v pisani obliki, ki naj ureja organizacijo državne oblasti in človekove pravice. S tem je dobil pojem ustave širši, predvsem pa drugačen pomen, ki ga še vedno uporabljamo (Kaučič in Grad, 2000: 27).

3.1 Različna pojmovanja ustav

Ustavo je mogoče pojmovati z različnih vidikov. Ustavna teorija črpa svoje znanje iz ustavno pravne teorije (ustavno pravo), politologije in politične ekonomije. Močno se navezuje na politično in pravno teorijo, njeni začetki pa segajo že v čas Aristotela.

Aristotel definira ustavo kot način organizacije organov mestnih držav, pri čemer se osredotoča na vladajoči oziroma izvršni organ. Ustava tako opisuje izvršni organ, ki pa se pojavlja v različnih oblikah, odvisno od načina vladanja. Osnovna trditev Aristotelove ustavne teorije pravi, da ustava katere cilj je skupni interes, je pravilna in pravična, medtem ko tiste ustave, ki imajo v mislih samo privatni interes vladajočih, ne morejo biti pravične, saj uvajajo despotsko vladavino, ki je neprimerna za skupnost svobodnih oseb. Aristotel loči 6 načinov vladanja, med pravične sodijo monarhija, aristokracija in ustavna vladavina, med njihove deviacije pa tiranija, oligarhija in demokracija (glej Miller 2002).

Ko so se začele pojavljati prve sodobne ustave v 18. stoletju, je možno zaznati velik vpliv dveh političnih mislecev. John Locke in Baron de Montesquieu sta v svojih delih razglabljala o možnostih in zaželenosti ustav kot pravnih temeljev držav. Medtem ko je Lockova teorija bolj abstraktna in individualistična, je Montesquieu-jev pristop bolj

empiričen in sociološki, vendar pa sta, kljub različnima izhodiščema, prišla do zelo podobnega zaključka: načela delitve oblasti.

Lockov koncept vladanja predvideva, da ima vsaka politična skupnost oblast, ki jo sestavljajo tri veje: zakonodajna, izvršna in zvezna. Ker je zvezna orientirana na zunanje odnose, izvršna pa na notranje, hkrati pa obe potrebujeta podporo družbe, morata biti ti dve veji združeni. Nasprotno pa ugotavlja, da zakonodajna oblast na eni strani in izvršna skupaj z zvezno na drugi, ne smeta biti v rokah iste osebe.

Montesquieu pravi, da je osnovni cilj vsake države lastna ohranitev. Nato ugotavlja, da so v vsaki državi tri različne veje oblasti, in sicer zakonodajna, izvršna in sodna. Montesquieu meni, da svoboda potrebuje delitev oblasti, saj združitev zakonodajne in izvršne oblasti vodi v tiranijo, združitev zakonodajne in sodne oblasti povzroča arbitrarne zakone, medtem ko v primeru združitve sodne in izvršne oblasti sodniki izvršujejo svoje odločitve arbitrarno in nepravično (Lane, 1996: 36-39).

Hegel idejo države razdeli na tri momente: ustavno pravo, mednarodno pravo in svetovno zgodovino. Samo skozi politično ustavo države je mogoče združiti partikularnost in univerzalnost v skupno enoto oziroma celoto. Samozavedanje takšne enote se izraža skozi zaznavanje vsakega državljana, da je polni pomen posameznikove svobode utemeljen v objektivnih zakonih in institucijah, ki jih zagotavlja država. Hegel utemeljuje vidik pripadnosti na tem, da posamezni državljani prispevajo k etničnim normam, tako da ne živijo kot privatne osebe v zasledovanju lastnih ciljev, temveč da zavestno težijo k univerzalnemu cilju. Po drugi strani pa vidik raznolikosti temelji na pravicah posameznikov do posameznih ugodnosti oziroma do pravice subjektivne svobode, ki se vzdržuje v civilni družbi. Tako Hegel navaja, da se mora težiti k univerzalnosti, vendar mora hkrati tudi subjektivnost doseči svoj poln razvoj. Šele ob združitvi teh dveh elementov, se lahko državo dojema kot artikulirano in organizirano (glej Duquette 2006).

3.2 Pravno pojmovanje ustav

S pravnega vidika tradicionalno izstopa razlikovanje pojma ustave v materialnem in ustave v formalnem pomenu.

Pojem ustave v materialnem pomenu je določen glede na vsebino norm, ne glede na njihovo pravno obliko. Vsaka država ima ustavo kot skupek temeljnih pravil, ki ne glede na pravno obliko urejajo posamezno državno in družbeno ureditev. Ta pravila se lahko nahajajo v enovitem pravnem aktu ali v več pravnih aktih.

Pojem ustave v formalnem pomenu pa sestavljata vsebinski in formalni pomen. Vsebina ustave v formalnem pomenu je enaka vsebini ustave v materialnem pomenu. Posebnost ustave v formalnem pomenu je njegova oblika, v kateri se izraža vsebina ustave. Temeljne značilnosti ustave v formalnem pomenu so zlasti:

1. **pisna oblika ustave kot pravnega akta**, ki zagotavlja preglednost in dostopnost vsebine ustave;
2. **kodifikacija ustavnih norm**, ustava je praviloma enovit pisni akt, v katerem so vsebovana in sistematizirana ustavnopravna pravila;
3. **največja pravna veljava ustavnih norm**, ustava je na samem vrhu hierarhije pravnih aktov, vsi drugi pravni akti morajo biti usklajeni z njo (Kaučič in Grad, 2000: 27-29).

3.3 Politične pravice in svoboščine

3.3.1 Hohfeldov koncept pravice

Hohfeld razdeli pravice v štiri skupine: svoboščine, zahtevke, moči in imunitete. Oseba lahko uporablja svoje svoboščine, ne da bi mu pri tem kdo moral pomagati. Zahtevke predpostavlja korelacijsko dolžnost ostalih, da pripomorejo k spoštovanju in zaščiti pravice. Moči so kolektivni kontrolni mehanizmi, s katerimi se lahko nekaj zahteva od drugih. Njihovo nasprotje pa so imunitete, ki nam omogočajo pobeg od kontrolnih mehanizmov. Civilne in pravne pravice spadajo v skupino svoboščin, ki so bolj odprte, saj ima vsak državljan svobodo, da izbere svojo religijo ali izrazi svoje mnenje o katerikoli temi. Politične in pravice participacije sodijo k močem in predpostavljajo, kolektivne pravice, ki jih je moč aktivirati, samo če ljudje ali skupine delujejo skupaj v ta namen. Pod zahtevke spadajo socialne pravice, te so neposredno odvisne od drugih, ki morajo plačevati socialne prispevke iz katerih se financirajo socialne pravice.

Imunitete so bolj partikularne narave, načeloma kršijo univerzalen princip državljanskih pravic, vendar se lahko smatrajo za pravice, v primeru ko so orodje za doseg večjih univerzalnih ciljev (Janoski, 1998: 42-44).

3.3.2 Pravična družba

Rawls v svoji teoriji pravične družbe navaja, da so osnovne osebne svoboščine povezane s primarnimi dobrinami spoštovanja, tako samospoštovanja kot tudi spoštovanja drugih, in človekovega dostojanstva. Ko družba sledi tem principom je dobro vsakogar vključeno v shemo skupne koristi in ta javna podpora človekovih prizadevanj s strani institucij, krepi človekovo samozavest. V prvem principu pravičnosti Rawls trdi, da imajo vse osebe enako pravico do najbolj razširjenega totalnega sistema enakih osnovnih svoboščin. Med te svoboščine uvršča svobodo izražanja, pravico do zbiranja in združevanja itd. Temu principu sledi načelo prioritete, ki določa prioriteto osnovnih svoboščin in onemogoča njihovo žrtvovanje v imenu socialnih in ekonomskih pravic. Rawls razlaga, da je to načelo potrebno z namenom, da razlikujemo med svoboščino in vrednostjo svoboščine, kajti socialno-ekonomski elementi vplivajo na percepcijo vrednosti osnovnih svoboščin, ki jih določa prvi princip. Vrednost svoboščin ne bo enaka, saj bodo osebe različno vrednotile svoboščine, ki jih posedujejo, odvisno od svoje izobrazbe, premoženja itd. Tako prvi princip pravičnosti zagotavlja, da vsem ljudem pripadejo enake osnovne svoboščine. V pravični družbi morajo biti svoboščine in ne dohodek razdeljene enakovredno, kljub temu pa morajo razdelitvene sheme, ki se jih regulira z diferenčnim principom, preprečevati prevelike socialno-ekonomske razlike (Hayden, 2002: 52-54).

3.3.3 Pravna razvrstitev pravic

V klasični ustavnopravni teoriji prevladuje razvrstitev človekovih pravic in svoboščin v tri temeljne skupine: osebne, politične ter socialno-ekonomske pravice in svoboščine.

Politične pravice zagotavljajo državljanom sodelovanje in uveljavljanje v javnem političnem življenju. Državljanom omogočajo, da so nosilci oblasti, da odločajo v javnem življenju in da sodelujejo pri opravljanju javnih zadev. Politične pravice državljanom zagotavljajo sodelovanje pri oblikovanju, izvajanju in nadzoru javne oblasti.

Med politične pravice in svoboščine štejemo pravico do sodelovanja pri opravljanju javnih zadev, pravico do zbiranja in združevanja, volilno pravico, pravico do peticije in pravico pribežališča. Mednje pogosto uvrščamo tudi svobodo izražanja, svobodo vesti in še nekatere druge pravice ter svoboščine, ki se drugače uvrščajo tudi med osebnostne pravice (Kaučič in Grad, 2000: 124).

4. RAZVOJ MODERNE USTAVNOSTI

4.1 Angleški ustavni razvoj

Zametki modernih pisanih ustav so se začeli v Angliji, to je razvidno iz različnih listin, deklaracij in dogovorov, s katerimi so družbene sile, predvsem fevdalno gospodarstvo in nastajajoče meščanstvo, poskušale omejiti absolutno oblast vladarjev. Prva takšna listina, ki jo štejemo za izvir pojma pisane ustavnosti je Velika listina svoboščin (Magna Carta Libertatum) iz leta 1215. Kralj je z njo popustil zahtevam angleških baronov in se zavezal spoštovati njihove svoboščine.

Naslednji pomembnejši dokumenti so se pojavili v 17. stoletju. Peticija pravic (Petition of Rights) iz leta 1628 je od kralja zahtevala spoštovanje temeljnih pravic angleškega ljudstva. Med vladavino angleškega parlamenta je leta 1653 Oliver Cromwell poskušal, z aktom Ureditve vladanja (Instrument of Government) uveljaviti prvo pravo sodobno ustavo, vendar se v praksi ni nikoli uporabljala, saj je kmalu prišlo do obnovitve monarhije.

V drugi polovici tega stoletja sta bila sprejeta še dva pomembna dokumenta. Prvi Habeas Corpus Act (1679) je prvi pravni akt v zgodovini ustavnosti, ki celovito varuje človekove pravice, ko se subjekt znajde v kazenskem postopku. Drugi dokument Listina pravic (Bill of Rights) iz leta 1689 je utrjeval glavna načela omejitve kraljeve oblasti, zahteval je pravno oblikovanje odnosov med zakonodajno in izvršilno oblastjo, listina je parlamentu priznala zakonodajno oblast, parlament pa kralju izvršilno. Te določbe pomenijo izoblikovanje pravnih temeljev ustavne monarhije in začetek razvoja parlamentarne demokracije. Listina pravic se šteje kot najcelovitejši angleški ustavni dokument urejevanja pravic in svoboščin državljanov (Rupnik in drugi, 1994:64).

Razvoj angleške ustavnosti je pomembno pripomogel k razvoju ustavnosti v svetu. Velika Britanija je prednjačila pri krepitvi demokratičnega državnega ustroja in mnogo prej kot druge države uvajala pomembne državne institucije. Med njimi so najbolj pomembne uveljavitev načela delitve oblasti in z njo povezano načelo neodvisnosti

sodstva, ki je odločilno vplivalo na razvoj v drugih državah. Omeniti je treba tudi uvedbo reprezentativnega mandata, sodobno poslovanje parlamenta in širitev volilne pravice (Kaučič in Grad, 2000: 44).

4.2 Razvoj ustavnosti v ZDA

V 18. stoletju se je začelo krepiti prepričanje, da je potrebna pisana ustava, ki bi omejevala državno oblast in zagotavljala državljanom določene pravice. Ta ideja se je navezovala na teorijo naravnega prava in teorijo o družbeni pogodbi. Po naravno pravni teoriji so nekatere pravice ljudem prirojene in jih zato mora vsaka državna oblast spoštovati. Teorija o družbeni pogodbi pa trdi, da oblast izvira iz državljanov, ki del te oblasti prostovoljno prenašajo na določen krog ljudi, ti pa jo izvršujejo v njihovem imenu. Ljudstvo je torej suvereno in vsa oblast lahko izvira samo iz njega samega. Akt s katerim se prenese oblast in določita njena organizacija ter način delovanja je ustava (Lešnik, 2000: 88-89).

Prva ustava v formalnem pomenu je bila sprejeta v Združenih državah Amerike. Ameriške kolonije so se osvobodile angleške nadoblasti in najprej oblikovale konfederacijo. Že v tem času so članice konfederacije sprejele lastne ustave. Med njimi je najbolj znana Virginijska ustava iz leta 1776, ki velja za prvi sistematični dokument o človekovih pravicah v obliki deklaracije.

Virginijska ustava je jasno izražala naravno pravno zasnovo človekovih pravic in pojmovanje razmerja med oblastjo in državljani, vsebovala je načelo ljudske suverenosti, načelo odgovornosti vseh predstavnikov oblasti, načelo izvolitve nosilcev javnih funkcij. Vsebovala pa je tudi obsežen katalog temeljnih pravic in svoboščin. To je bila prva meščanska deklaracija o človekovih pravicah in je vplivala na vse kasnejše v svetu (Lešnik, 2000: 76).

Kasneje se je konfederacija preoblikovala v federacijo na podlagi ustave iz leta 1787, ki jo štejemo za prvo pravo ustavo. Ameriška ustava povsem ustreza sodobnem pojmovanju ustave v formalnem pomenu, saj gre za pisni in enoviti pravni akt največje

veljave, ki se lahko spreminja oziroma dopolnjuje po postopku, ki je mnogo zahtevnejši od postopka sprejemanja zakonov. Osnovno besedilo ustave velja še danes, kasneje so jo dopolnjevali le še z ustavnimi amandmaji, med katerimi so pomembnejši: deklaracija o človekovih pravicah (1791), odprava suženjstva (1865), volilna pravica ne glede na barvo kože (1872) in volilna pravica za ženske (1920). Ameriška ustava je določila načelo delitve oblasti kot podlago zakonite oblasti in mesto ustave kot akta, višjega od zakona (Kaučič in Grad, 2000: 45).

4.3 Francoski ustavni razvoj

Prva ustava v Evropi je bila sprejeta kmalu za ameriško, in sicer v Franciji. Tu se je ustavnost razmahnila šele z revolucijo leta 1789, rezultat le-te je tudi znamenita deklaracija o pravicah človeka in državljana, ki je imela izjemen pomen in ga je ohranila do današnjih dni. Postavila je načela, kot so načelo osebne svobode, načelo enakosti pred zakonom in v davkih, načelo suverenosti ljudstva, načelo delitve oblasti in lastninske pravice, na katera se še danes sklicujejo sodobne ustave. Deklaracija je še vedno del francoske sodobne ustavne ureditve. Čeprav je preteklo več kot dvesto let od francoske revolucije in sprejetja deklaracije, še zmeraj velja ugotovitev o njenem univerzalnem pomenu, saj je položila s svojimi pravicami človeka temelje moderni pravni državi (Rupnik in drugi, 1994:64).

Prva ustava je bila sprejeta leta 1791 kot kompromis med kraljem in meščanstvom, a je bila postavljena nad vladarja, ki je moral delovati v skladu z njo. V revolucionarnem obdobju je Francija sprejela še vrsto ustav, ki so bile v skladu z potekom revolucije.

4.4 Širjenje ustavnosti po svetu

Francoska revolucija je povzročila velike premike na področju ustavnega razvoja. V začetku 18. stoletja je prišlo do močnega gibanja za sprejem ustave v mnogih evropskih državah. Ker je šlo večinoma za monarhije, so se prve ustave sprejemale na podlagi sporazuma med kraljem in meščanstvom in uvedle ustavne monarhije, v katerih je bilo

najbolj pomembno, da je moral tudi monarh delovati v skladu z njo. Vendar je do sprejema ustav prišlo le v redkih državah, saj razmere v večini držav še niso bile zrele za spremembe. Prve ustave so sprejemale tudi države Latinske Amerike, za razliko od evropskih so bile te države večinoma republike in so se zgledovale po ameriški ustavi. Vendar pa je splošna družbena nerazvitost večinoma onemogočala, da bi ustavna ureditev v teh državah zaživela (Lešnik, 2000: 92-93).

Po letu 1830 je prišlo do novega razmaha sprejemanja ustav. Najbolj pomembna ustava tega obdobja je belgijska, ki je oblast monarha omejila v korist parlamenta in okrepila politične pravice državljanov. Švicarska ustava iz leta 1848 pa je postala prva ustava zvezne države v Evropi in se deloma zgledovala po ameriških in po evropskih vzorih, deloma pa po lastni tradiciji, posebno glede neposredne demokracije. V letu 1875 je bila sprejeta ustava tretje francoske republike, ki je uvedla model evropske republikanske ustave.

4.4.1 Razvoj ustavnosti po prvi svetovni vojni

Prva svetovna vojna je povzročila veliko sprememb v družbeni in državni strukturi Evrope, veliko držav je nastalo na novo, nekatere so se konstituirale na novo, mnoge pa so doživele globoke spremembe.

Najkorenitejša sprememba se je zgodila v carski Rusiji, ki se je po oktobrski revoluciji preoblikovala v Rusko socialistično federativno sovjetsko republiko. Sovjetska ustava iz leta 1918, je uvedla povsem nove ustavne vrednote in mehanizme, ureditev je bila podrejena diktaturi proletariata, uvedena je bila vladavina sovjetov, ki je temeljila na široko pojmovani enotnosti državne oblasti. Naslednja ustava sovjetske federacije je bila sprejeta leta 1924, leta 1936 pa še tako imenovana Stalinova ustava, ki je imela odločilen vpliv na ustave po drugi svetovni vojni (Kaučič in Grad, 2000: 46).

Druga pomembna ustava tega obdobja pa je bila Weimarska oziroma nemška povojna ustava. Prinesla je novo vrsto ustavnih pravic, ekonomskih in socialnih. Značilna je bila

tudi ureditev položaja šefa države, kateri je imel bistveno močnejša pooblastila kot so bila značilna za dotedanje parlamentarne sisteme.

4.4.2 Razvoj ustavnosti po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni se je Evropa razdelila na dva politična bloka, vzhodni del je prišel pod vpliv Sovjetske zveze, zato so se tudi ustave držav vzhodnega bloka zgledovale po Stalinovi ustavi. Uveden je bil poseben tip socialistične demokracije imenovan ljudska demokracija, zato jih imenujemo ustavne ljudske demokracije.

V zahodnem bloku je možno razlikovati med državami, ki pred vojno imele diktatorsko ureditev, kot sta Nemčija in Italija in so po vojni sprejele nove ustave. Med te države, ki so sprejele povsem nove ustave spada tudi Francija. Značilno za ustave teh držav je, da so uvedle nov tip države, t. i. državo blaginje oziroma socialno državo, to se je izražalo predvsem v razširitvi ekonomskih in socialnih pravic. Francoska ustava pete republike je uvedla tudi nov sistem delitve oblasti, t.i. pol-predsedniški sistem. V drugo skupino držav zahodnega bloka pa spadajo države, ki so doživele le manjše spremembe.

4.4.3 Ustavnost po letu 1990

V zadnjem desetletju 20. stoletja je prišlo do razpada socialistične družbene ureditve, države s takšno ureditvijo pa so doživele temeljito politično preobrazbo. Ključna država v tem procesu je bila Sovjetska zveza, novo ustavo so sprejeli leta 1993, prinesla je ureditev za katero je značilen močan položaj šefa države v razmerjih do temeljnih organov državne oblasti. Namesto Sovjetske zveze je nastala Ruska federacija s značilnostmi zvezne države. Podobno preobrazbo kot Sovjetska zveza so doživele tudi ostale socialistične države, značilno za ustave teh držav je, da so mnogo močnejše kot sovjetska posnemale različne zahodne zglede, še zlasti francoskega in nemškega (Kaučič in Grad, 2000: 48).

5. OBDOBJE HABSBURŠKE MONARHIJE

5.1 Avstrijski predmarčni režim

Tudi v Habsburški monarhiji je doživela družba v 18. stoletju velike spremembe. Reforme, ki jih je država izvajala v tem času, so bile v bistvu le prilagajanje nastalim zgodovinskim razmeram in so bile nujne, če je želela monarhija ohraniti svoj položaj med velesilami. Reforme odnosov med fevdalci in kmeti, spremembe v agrarni tehniki, razvoj prometa, kapitalizem v trgovini in kreditu ter njegovo prodiranje v produkcijo, so spreminjale družbo v vedno bolj v meščansko. Reforma pouka je šolstvo v določeni meri približala življenju in novi znanosti, hkrati pa nadomestila latinščino z nemščino. Prav ta poskus germanizacije monarhije je vseboval možnost, da vzbudi odpor in težnjo po razvoju tudi drugih jezikov. Po drugi strani pa nove reforme niso mogle ignorirati jezikov nenemških narodov ob začetku obveznega osnovnošolskega pouka. Osvoboditev kmetov od nevoljništva in razvoj meščanstva sta morala imeti v daljši perspektivi osnoven pomen za narodne preporode (Zwitter, 1962: 50-51).

Zato pred francosko revolucijo opazujemo pri več narodih monarhije kulturna gibanja, ki imajo za cilj, da materinski jezik ljudstva postane tudi jezik literature in znanosti. Ta gibanja se naslanjajo na tradicijo literarnega jezika in na učena dela prejšnje dobe, ki raziskujejo preteklost dotičnega ljudstva. Pri Slovencih je bil duhovnik Marko Pohlin prvi, ki je v svoji slovnici iz leta 1768 izrazil misel, da bi jezik ljudstva moral postati jezik vsega kulturnega življenja. Ob duhovniškem preporodnem krožku je deloval tudi meščanski, ki se je zbiral okrog barona Žiga Zoisa, najpomembnejša oseba znotraj tega razsvetljenskega kroga je bil Anton Tomaž Linhart, ki mu je v njegovi publicirani zgodovini Slovencev, odkritje Karantanije kot srednjeveške države vseh Slovencev izhodišče za ugotovitev individualnosti slovenskega jezika in naroda v okviru slovanskih jezikov in narodov, s tem je dal slovenskemu kulturnemu gibanju znanstveno zasnovo (Zwitter, 1962: 52-53).

Prunk (2002:57) navaja:

Linhartovo delo je po svoji napredni vsebini in po povezovanju Slovencev v celoto največje kulturno dejanje slovenskega narodnega prebujanja v 18. stoletju. Težišče njegovega dela je na zgodovini civilizacije, življenja ljudstva, ne pa na političnih in vojaških dogodkih ali opisovanju vladarjev. Prav s sklicevanjem na pomen razvoja ljudstva pa je zavrnil trditve, da Slovenci nimamo zgodovine. Kot prvi slovenski zgodovinar je zavrnil prikazovanje slovenske zgodovine po deželah in je razdelitev Slovencev na dežele presojal kot plod zgodovinskega razvoja.

Od francoske revolucije naprej obstaja na evropski celini prepričanje, da mora vsak narod odločati o svoji usodi. Dogodki na začetku 19. stoletja v Nemčiji in Italiji vse bolj prepričujejo meščanski razred srednje-evropskih narodov, da bo njihove cilje mogoče uresničiti šele v okviru nacionalnih držav (Zwitter, 1962: 57). Pri Slovencih ima v tem času nacionalno gibanje še vedno pretežno kulturni značaj. Prvi poskusi, da se nacionalno vprašanje pojmuje kot politično vprašanje se začnejo pojavljati med določenimi liberalnimi in študentskimi krogi, ker so ti poskusi brez podpore vplivne duhovščine, so njihova prizadevanja marginalizirana. Nemci gledajo na ta prepoved kot kulturno gibanje, vendar pa se prve politične polemike začnejo pojavljati že pred letom 1848 (Zwitter, 1962: 75).

Krepilo se je prepričanje, da Avstrija kot mnogo-nacionalna država ne more obstati. Avstrijska oblast na čelu z Metternichom je bila prepričana, da ustava za monarhijo ni mogoča, ker bi privedla do razkroja mnogo-etnične države. Avstrijski patriotizem se je identificiral s čustvom vdanosti vladarju, politični sistem pa s samim obstojem monarhije, s tega stališča režim ni posegal v nacionalna gibanja, dokler so bila ta le kulturnega značaja, posegal pa je v politična, ki so imela za cilj spreminjanje obstoječe ureditve (Zwitter, 1962: 57-58).

Ne glede na razmerje med gospodarsko, zgodovinsko in zlasti narodnostno zelo različnimi sestavnimi deli monarhije so bili programi večine strank za ustavno ureditev monarhije kljub vsemu legitimistični, sloneli so prav na avstrijskem patriotizmu. Vendar so se tudi v okviru tega legitimističnega načela ustavnopravni programi različnih strank močno razlikovali. Nemške stranke so si prizadevale predvsem za ohranitev zgodovinskih dežel, v čemer so videle sredstvo za ohranitev nemške

hegemonije. Tako v samih ustavno pravnih programih kot tudi v borbah okrog njih je prihajala do veljave razlika med t.i. zgodovinskimi narodi, ki so si lastili večje pravice v državnem življenju in nezgodovinskimi narodi, praktično pa je bila razlika med njim predvsem v tem, da so prvim pripadali tudi višji razredi drugim pa ne (Vilfan, 1996: 431).

Poleg tega, da smo Slovenci veljali za nezgodovinski narod, je druga značilnost Slovencev v obdobju narodnega preporoda, da slovenski etnični prostor ni bil samostojna provinca, ampak je bil razdeljen na več administrativnih enot, hkrati pa je več kot polovica Slovencev živela v administrativnih enotah, kjer so bili manjšinska populacija (Zwitter, 1966: 1).

Monarh je pri vsem tem še vedno obdržal veliko moč v državi, ki je temeljil na štirih stebrih monarhije, ki so bili nosilci konservativnosti: plemstvo, birokracija, cerkev in vojska. Vse štiri zaveznike je vladar podedoval iz fevdalne dobe, čeprav je bilo plemstvo v političnem pogledu razmeroma nov zaveznik. Podpora teh sil v povezavi z razbitostjo meščanskih političnih sil so omogočili vladarju močno poseganje v politično življenje (Vilfan, 1996: 432).

5.2 Marčna revolucija 1848

V letu 1848 je ideja o naravnih pravicah začela pridobivati na pomenu v Habsburški monarhiji. Vendar pa je revolucija sama imela predvsem ruralni karakter, njena glavna moč je bila v odločnosti kmetov, da se osvobodijo tlake in drugih fevdalnih obveznosti. Hkrati pa je upor kmetov revolucioniral tudi njihove fevdalne gospodarje oziroma jim je vsaj omajal vero v cesarsko oblast. Tako se je madžarsko nižje plemstvo preoblikovalo v pravo revolucionarno silo, potem ko je uvidelo, da jim je ogrožen obstoj. Nasprotno splošnim prepričanjem revolucija ni nastala zaradi industrijske revolucije, temveč zaradi pomanjkanje le-te. Mesta v monarhiji so rasla hitreje kot industrija, ki je dajala zaposlitev in potrošnje dobrine, zato je padal življenjski standard. Na Dunaju je obstajala delovna sila, ni pa bilo kapitalistov, ki bi jo zaposlili. Ta delovna sila je dala

revolucionarno armado, ki je bila kompaktnjša kot kmečka, vendar pa ni imela svojih vodij, kar je jasen znak ekonomske in politične zaostalosti (Taylor, 1990: 73-74).

Meščanske revolucije so s svojo zahtevo po parlamentarizmu zastopale popolnoma drugačne oblike reprezentance kot so jo poznali v prejšnji fevdalni ureditvi, kjer so poznali stanovsko zastopstvo. Težnja meščanskega razreda je sicer bilo voljeno predstavništvo, vendar so se v državah, kjer je prišlo do kompromisa med monarhom in njimi, razvili dvodomni parlamenti, v katerih je zgornji dom predstavljal vrhove plemstva, spodnji pa je tvoril voljeno predstavništvo. Za ustavno ureditev stare Avstrije je značilno, da so se niti vseh treh vej oblasti, zakonodajne, izvršilne in sodne, stekale v cesarjevih rokah, predstavništvo je imelo le omejene pravice poleg monarha (Vilfan, 1996: 437).

Svoj prvi politični program smo Slovenci postavili v pomladi narodov leta 1848. Nepovezano z narodno kmečko večino, ki se je v tem času borila za odpravo fevdalnega sistema, je peščica slovenske inteligence na Dunaju že konec marca 1848 prvič postavila narodno-politične zahteve. Te zahteve, ki so kmalu dobile ime program Zedinjene Slovenije, so za temeljni cilj postavile zedinjenje vseh slovenskih ozemelj v eno avtonomno celoto, ne glede na dotedanje zgodovinske meje dežel. Znotraj te ozemeljske celote naj bi slovenski jezik dobil enak položaj kot ga ima nemški v nemških deželah. Značilnost tega programa je v njegovi utemeljenosti na etničnem, naravnem in ne zgodovinskem pravu, njegova pravičnost se kaže v tem, da v programu ni nobene zahteve po vključitvi ozemelj, ki etnično niso slovenska. Pomembna pa je tudi njegova težnja po povezovanju s Hrvati (Prunk, 1986: 6-7).

Vendar pa nacionalni program v tem času še vedno ni program vseh Slovencev. V Slovenskih pokrajinah so zemljiški gospodje Nemci, kmetje pa Slovenci, toda gibanje slovenskih kmetov proti fevdalcem in slovensko nacionalno gibanje potekata vzporedno, med seboj sicer ne prideta v konflikt, vendar pa se tudi ne združita (Zwitter, 1962: 94).

5.3 Ustavna obdobja monarhije

Vilfan (1996: 434) ugotavlja, da je Slovenija od marčne revolucije leta 1848 do razpada monarhije doživela štiri ustavna razdobja, to so:

- OBDOBJE NEUSPEŠNE KONSTITUANTE (1848 - 1849)
- OBDOBJE MARČNE USTAVE (1849 - 1851)
- OBDOBJE BACHOVEGA ABSOLUTIZMA (1851 - 1860)
- OBDOBJE OKTROIRANE USTAVNOSTI (1860 - 1918).

5.3.1 Obdobje neuspešne konstituante

Cesar je pod pritiskom revolucije iz leta 1848 nameraval sklicati predstavniško telo. Zato je še istega leta 9. maja je objavil ustavno diplomo, ki je predvidevala dvodomni sistem, s katerim je želel vpeljati tudi konzervativne elemente v ustavodajno delo, vendar je zaradi ljudskega odpora moral 16. maja pristati na enodomno konstituantno. Na tej podlagi izvoljena konstituanta je pomenila višek parlamentarizma v stari Avstriji, ki se ni nikdar več povrnila do te stopnje liberalizacije v državni ureditvi. Njen pglavitni uspeh je odprava fevdalizma kot družbenega sistema, ni pa bila uspešna v svojem drugem cilju, sprejetju ustave. Osnutek ustave je bil sicer pripravljen, a je bil zbor še pred njenim sprejetjem dne 7. Marca 1849 razpuščen (Vilfan, 1996: 434). Načeloma brez konstituante cesar ni mogel izvrševati ne ustavodajne ne zakonodajne funkcije. Ob razpustu tega zbora izdana marčna ustava pomeni pravno in praktično zanikanje predstavniškega sodelovanja in sloni pravno izključno na vladarjevi oblasti (Vilfan, 1996: 438).

5.3.2 Obdobje marčne ustave

Cesar, ki je izvedel udar proti državnemu zboru, ni več mogel povrniti prejšnjega sistema, pa tudi neke nove vrste absolutizma ne, pred udarom je zato 4. marca 1849 objavil oktroirano marčno ustavo. Ta ustava je sicer vsebovala nekaj formulacij, ki so

po obliki spominjale na formulacije v liberalnih ustavah, dejansko pa je zagotavljala močno centralizirano oblast. Predvidevala je dvodomni parlament, v katerem bi zgornji dom predstavljal interese zastopnikov deželnih zborov, ki so nosilci konzervativnih teženj, spodnji dom pa naj bi predstavljali neposredno voljeni poslanci, vendar pa je bila volilna pravica za spodnji dom neprimerno bolj omejena kot pri volitvah v konstituantno. Marčna ustava v bistvu ni bila nikoli izvedena, saj se predstavniško telo ni nikoli sešlo, je pa ustava pripomogla k utrditvi moči monarha in plemstva (Vilfan, 1996: 434-435). Marčna ustava je nominalno ostala v veljavi vse do leta 1851. Njen zmerni liberalizem je kljub vsemu omogočil določene reforme v tem obdobju, kot so: uvedba javnih in ustnih zakonskih procesov, sojenje pred poroto, izboljšanje pravice do zbiranja in združevanja, implementacijo izobrazbe v lastnem jeziku (Okey, 2001: 160).

5.3.3 Obdobje Bachovega absolutizma

Oktroirana marčna ustava je bila, zaradi borbe proti madžarskemu separatizmu, ukinjena 37. oktobra 1851. Uveden je bil Bachov absolutizem, čigar glavna značilnost je popolna prevlada birokratskega centralističnega sistema. V razmerju do pridobitev marčne revolucije je bil ta absolutizem nekakšna mešanica. Po eni strani je sklenil konkordat z Cerkvijo, priznana je bila cerkvena avtonomija in cerkveno sodstvo v ženinvenih zadevah, sklenjeni so bili tudi omejevalni zakoni o tisku in pravici do združevanja. Po drugi strani pa je birokratska centralizacija nasprotovala načrtnemu obnavljanju fevdalizma. Tudi v gospodarstvo so uvedena bolj liberalna razmišljanja, tako se je politični absolutizem mešal z ekonomskim liberalizmom. Avstrija tudi po koncu Bachovega absolutizma ni dobila ureditev po enotno, vsebinsko zaokroženem ustavnem aktu, njena ureditev je vse do razpada slonela na več oktroiranih ali drugače izdanih aktih. Podlage za to ustavnost nastajajo med leti 1860 – 1867 (Vilfan, 1996: 435).

Odnos do narodnosti je postal boleča točka novega absolutizma. Nova ureditev se je izognila zagotovilom narodne in jezikovne enakosti, ki so se pojavljale v prejšnjih ustavah. Začetni poskusi za uveljavitvi ne-germanskih jezikov v šolah so bili zaustavljeni. Kmalu je uradni cilj sekundarnih šol postal, priprava učencev, da se na

višjih ravneh izobražuje samo v nemškem jeziku. V osnovnih šolah pa je materin jezik omogočen z namenom, da se ublaži prehod na nemškega (Okey, 2001: 162).

5.3.4 Obdobje oktroirane ustavnosti

Od razpusta konstituante do februarskega patenta ni bilo nikakršnega predstavništva. Razvoj novega se začelja iz cesarjevega posvetovalnega organa - državnega sveta, ki je bil sestavljen iz manjšega števila imenovanih članov. Prvi korak k novi oktroirani ustavnosti se pokaže v tem, da se ta svet pomnoži z imenovanim člani in nanj prenese nekaj pravic odločanja (Vilfan, 1996: 438).

Oktobrska diploma iz leta 1860 je v svojem bistvu deklaracija enotnosti habsburške monarhije. Državni svet šteje kot organ, ki naj izreka svoj pristanek v skupnih zakonodajnih zadevah vseh kronovin, vendar z neizoblikovanim delokrogom. Po tej diplomi bi državni svet bil mešanica imenovanih članov in zastopnikov deželnih zborov, vendar pa so te odredbe o zastopstvu deželnih zborov ostale le pri načrtih, predvsem zato, ker je bilo treba urediti tudi deželne ustave. Nekatere bolj izvedljive načrte za predstavništvo je zato prinesel šele februarski patent (Vilfan, 1996: 438). Oktobrsko diplomu lahko štejemo za začetek novega ustavnega obdobja v Habsburški monarhiji (Okey, 2001:178).

Februarski patent iz leta 1861 je vseboval red in oblike za izvajanje oktobrske diplome, z njim je cesar objavil temeljni zakon o državnem zastopstvu. Po teh določilih je državni svet spremenil svoj značaj, jasno je bilo opredeljeno, da ima svet pravico do pristanka v vseh zakonodajnih zadevah, razen v deželnih, tudi po načinu sestave je prenehal biti državni svet in postal državni zbor (Vilfan, 1996: 438).

Že s tem patentom je nastal za to ustavno ureditev značilen pluralizem ustavnih aktov, saj je na njegovi podlagi mogoče šteti med ustavne zakone še oktobrsko diplomu, temeljne zakone o državnem in deželnem zastopstvu itd. Število ustavnih aktov se je še pomnožilo z uvedbo dualizma, v povezavi s tem se je spremenila tudi sestava predstavniškega organa za Avstrijski del monarhije. S posebnima zakonoma so bili 27.

oktobra 1862 precizirani pogoji za izvajanje določil o splošnih pravicah državljanov. Različni zakonodajni akti, ki so na ta način urejali osnovne ustavne poteze monarhije, so tvorili nepregledno celoto, nekateri poznejši akti so deloma spreminjali ali odpravljali prejšnje, kar je še bolj onemogočalo preglednost. To je vladnim krogom olajšalo izkoriščanje izvršilne oblasti, ki ni imela tesnih omejitev po ustavi (Vilfan, 1996: 435-436).

Po sporazumu z Ogrsko 1867 je bilo treba urediti razmerje med državnima zboroma obeh dualističnih delov monarhije. Zakonodajno pravico v skupnih zadevah sta vršila oba državna zbora skupaj po delegacijah. Delegaciji obeh delov sta praviloma zasedali in odločali vsaka za sebe, med seboj pa sta občevali le pismeno. Za sprejem zakona je bilo potrebno soglasje obeh delegacij. Če to ni bilo doseženo sta delegaciji odločali na skupni seji z absolutno večino navzočih (Vilfan, 1996: 438). Za notranjo tranzicijo k Avstro-ogrskega konstitucionalizmu so bili najbolj zaslužni zunanji porazi z Francijo leta 1859 in Prusijo leta 1866. Ta poraza sta omogočila združitev Italije in Nemčije na zunanjem področju in umik absolutističnih sil na notranjem (Okey, 2001: 158).

5.4 Deželne ustave

Glavna mejnika v razvoju deželnih ustav sta podobno kot pri državnem zboru, oktobrska diploma in februarski patent. V obdobju od leta 1848 do 1860 je bilo na začetku še govora o deželnem zastopstvu. Osnutek konstituante, je predvideval stopnjevanje okrožnih in deželnih zborov, kjer bi se težišče prenašalo na prve. Marčna ustava je imela skrajno nejasno razmejitve med državno izvršilno oblastjo in dejavnostjo deželnih zborov. Njen glavni rezultat je bil, da so dotedanji državni zbori ukinjeni in da so novi uvedeni brez kontinuitete z prejšnjimi. Leta 1850 so bile objavljene oktroirane deželne ustave za deset dežel. Med njimi tudi za Kranjsko, Štajersko, Koroško, kasneje še za Goriško – Gradiško in Istro. Predvidevale so voljene deželne zbore, ki bi imeli zakonodajno funkcijo, s pridržkom cesarjeve sankcije. Tudi vsa izvršilna oblast bi bila v rokah državnega organa – namestnika. Vendar pa so vse take namere ostale neizvršene, nakar so z odpravo marčne ustave odpravili tudi deželne ustave (Vilfan, 1996: 443-444). Drugo obdobje v deželni upravi se začne po letu 1860

in osnovna načela te ureditve se v bistvu skorajda ne spremenijo do razpada monarhije. Slovenci smo bile eden najbolj razdeljenih narodov v monarhiji. Zgodovinske pokrajine so postale so bile državne upravne enote. Imele so deželne ustave in deželne zборе. Na nižji ravni so bile samoupravne enote okrajna glavarstva (Nečak in Repe, 2005: 15-16).

Z oktobrsko diplomo je bilo postavljeno načelo stanovskega in interesnega zastopstva v deželnih zbora. Vendar pa so bili temelji novih deželnih ustav dovršeni šele na podlagi februarskega patenta.

Vilfan (1996:445) na primeru Kranjske opisuje takšno ureditev po februarjem patentu:

V deželnih zadevah zastopa vojvodino Kranjsko deželni zbor, ki to pravico izvaja ali sam ali pa po deželnem odboru. Deželni zbor šteje 37 članov, med katerimi je ljubljanski škof virilist, 36 drugih članov pa se postavlja tako, da jih 10 izvolijo veleposestniki, 10 mesta in trgi obenem s trgovsko in obrtno zbornico, 16 pa jih izvolijo druge občine. Mandatna doba traja šest let. Deželni zbor ima zakonodajno pravico v deželnih zadevah in (do volilne reforme 1873) odpošilja šest zastopnikov v državni zbor. Za vsak deželni zakon je potreben pristanek deželnega zbora in cesarjeva sankcija. Za deželne zadeve štejejo zlasti poljedelstvo, javne zgradbe (grajene iz deželnih sredstev), dobrodelne ustanove in deželni predračun. V okviru zakonov sme deželni zbor izdajati ožja določila o občinskih, cerkvenih in šolskih zadevah.

Deželni zbori so imeli dokaj različno število članov, velikost zbora je bila v glavnem, ne pa tudi dosledno, v skladu s številom prebivalstva dežele. Od naših dežel je bil največji štajerski deželni zbor s 63 člani, kranjski in koroški sta imela po 37 članov, istrski 30, goriški pa le 22.

5.5 Volilni sistem

Prve volitve v modernem smislu besede je prinesla Slovencem meščanska revolucija leta 1848. Zvrstile so se volitve v frankfurtski in dunajski parlament, včasne deželne zборе na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem ter v tržaški mestni svet. Toda to prvo

parlamentarno življenje je trajalo le malo časa: državni zbor je bil razgnan, ko se je ravno pripravljalo na izglasovanje ustave, reakcija je zmagala nad revolucijo in sledila je desetletna doba novega absolutizma. Nato so se z sprejetjem februarskega patenta leta 1861 izoblikovali novi osnovni zakoni o državnem zastopstvu, novem državnem parlamentu in deželni redu ter deželno-zborskem volilnem redu za vse dežele poznejše avstrijske državne polovice. Februarski patent je sicer pomenil velik korak naprej od oktobrske diplome, je pa kljub temu močno zaostajal za tem, kar je pred trinajstimi leti dala revolucija (Melik, 1965: 5).

5.5.1 Sestava državnega zbora

Državni zbor je bil sestavljen iz zgornjega doma, gosposke zbornice in spodnjega doma, poslanske zbornice. V zgornji dom so prišli vsi polnoletni principi cesarske hiše, polnoletni poglavarji plemiških rodbin, ki jim je cesar podelil dedno članstvo v tej zbornici, vsi nadškofje in škofje s knežjim dostojanstvom in pa od cesarja imenovani »odlični možje«, ki so si pridobili zasluge za državo, cerkev, znanost ali umetnost kot dosmrtni člani. Poslanska zbornica je bila sestavljena iz 343 poslancev. Posamezne dežele so bile zelo različno in nesorazmerno zastopane. Kriteriji za število poslancev, ki jih je dobila določena dežela, so bili razsežnost, prebivalstvo in obdavčenje dežele (Melik, 1965: 21).

5.5.2 Volilna pravica

Volitve v državni zbor iz leta 1848 so bile javne in ustne. Tajnost volitev je prihajala v veljavo zelo postopoma, in sicer se je najprej začela uveljavljati pri volitvah za državni in deželni zbor v višjih volilnih razredih, medtem ko je podeželski volilni razred pri državno-zborskih in deželno-zborskih volitvah glasoval javno in ustno. V splošnem se je šele okoli leta 1900 uveljavila tajnost volitev (Vilfan, 1996: 457).

Melik (1965: 5) navaja: »Volilna pravica ni bila niti splošna niti enaka, posamezne dežele in posamezne narodnosti so bile neenako zastopane, predvsem pa sta bila

favorizirana nemško veleposestvo in nemška buržoazija«. Vsaka dežela je imela svoj deželni zbor, ki jo je zastopal v deželnih zadevah, volilna pravica pa je bila omejena in neenaka. Volivci so bili razdeljeni v volilne razrede oziroma kurije, od katerih je vsaka kurija volila določeno število poslancev. ta ureditev deželnih zborov je bila naslonjena na ureditev iz fevdalnih časov in je močno spominjala na ureditev nekdanjih deželnih stanov. Ta nedemokratičen sistem kurij so imenovali interesno zastopstvo. V mnogonacionalni državi kakršna je bila tudi Avstrija, z narodi na različni stopnji razvoja in različno gospodarsko politično in kulturno močjo, sistem kurij ni pomenil samo socialne, ampak tudi nacionalne krivičnosti (Melik, 1965: 5-6).

Pri volitvah 1848 so izvedli interesno zastopstvo le s tem, da so razlikovali med mestnimi in podeželskimi volilnim okraji, katerih poslanci so tvorili dve kuriji. Toda že v deželnih ustavah 1849/50 so bile predvidene tri kurije, prva po najvišjem davčnem cenzusu, druga kot zastopstvo mest, trgov, industrije, tretja kot zastopstvo podeželskega prebivalstva. Medtem ko tu fevdalni elementi še niso prišli do veljave, se je to zgodilo 1860/61, ko je veljal princip stanovskega in interesnega zastopstva (Vilfan, 1996: 455).

V poslansko zbornico državnega parlamenta poslanci niso bili voljeni neposredno, pač pa posredno preko deželnih zborov. S tem se je sistem kurij iz deželnih zborov prenesel tudi na državno raven, poleg tega pa je bila tudi razdelitev mandatov med dežele nepravilna, tako je imela poslanska zbornica nesorazmerno velik delež poslancev nemške narodnosti (Melik, 1965: 7).

Avstrijski volilni sistemi so tako bili daleč od tega, da bi izvajali splošno, enako, neposredno in tajno volilno pravico. Izjemo od take volilne pravice so tvorili že virilisti, člani predstavniških zborov, ki niso nikogar zastopali, imeli pa so poln glas kot posamezniki. V obdobju po oktobrski diplomi so virilisti dobili močan vpliv v državnem zboru oziroma v gosposki zbornici, v deželnih zborih in celo v občinskih zastopih. Od splošnosti volilne pravice tvori glavno izjemo ne priznanje ženske volilne pravice in pa tudi visoko postavljena minimalna starost 24-tih let za aktivno volilno pravico in 30-tih za pasivno. Za Avstrijski volilni sistem je bil značilen tudi davčni cenzus, zaradi katerega neobdavčene ali zelo nizko obdavčene osebe niso imele volilne pravice. Tesno povezan z davčnim cenzusom je bil poklicni cenzus, po katerem so

pripadniki določenih poklicev imeli volilno pravico, ne glede na davčni cenzus, pripadniki nekaterih drugih pa so bili že vnaprej izključeni od volilne pravice. Zelo občuten je bil tudi cenzus po času bivanja (Vilfan, 1996: 454-455).

Boj za spremembo volilnega reda se je začel hkrati z začetkom ustavnega življenja leta 1861. Tak boj je potekal tudi v drugih državah, vendar pa je bil v Avstriji še nekoliko bolj zapleten, ker je bil povezan z narodnostnimi problemi. Vsako širjenje volilne pravice, vsako omejevanje moči veleposestniške kurije, premoči mesta nad podeželjem in vsak korak v smeri demokratizacije parlamenta, je hkrati moral pomeniti manjšanje moči nemškega meščanstva in veleposestva ter večanje zastopstva nenemških narodov (Melik, 1965: 8).

Zwitter (1962: 152) ugotavlja: *Uvedba ustavnih uredb po letu 1861 in še bolj po 1867 v zapadni polovici monarhije je v določeni meri omogočila politično časopisje, društva in zborovanja; čeprav so te svoboščina omejene, imajo vendar veliki pomen za razvoj nacionalnih gibanj, ki se morejo odslej udeleževati pri volitvah. Vendar pa mora biti volilni sistem, ki zanj ni značilna samo omejena volilna pravica, ampak predvsem sistem kurij, že po svoji naravi v korist »historičnim narodom«, če niti ne upoštevamo, da je volilni sistem še na druge načine vplival v tem smislu.*

5.6 Taborsko gibanje

Po obnovitvi ustavnosti so na dan zopet začele prihajati nove zahteve po Zedinjeni Sloveniji. Uvedba volilne pravice za kmete iz leta 1860 pa je tudi njih potegnila v slovensko politično življenje. V množičnem taborskem gibanju, konec šestdesetih let so narodni voditelji, pretežno iz vrst liberalnih mladoslovencev znova oživili program Zedinjene Slovenije, tokrat so se za njega začele opredeljevati tudi širše ljudske množice (Prunk, 1986: 11).

Tedaj se je začel počasen in previden prehod v parlamentarno in ustavno življenje. V letu 1862 sta v začela veljati zakona o varstvu osebne svobode in o varstvu stanovanja.

V teh letih so bile čitalnice glavna oblika slovenskega javnega življenja, saj je delovanje v zaprtih prostorih z omejenim občinstvom najboljše ustrezalo v tedanjemu času še vedno šibkim političnim pravicam. Prelomno je bilo leto 1867, ko so Slovenci dosegli prvo večjo zmago na volitvah in se je pokazalo, da ima njihovo narodno gibanje množično podporo, uveljavljeni so bili zakon o društvih, zakon o zborovanjih, temeljni zakon o splošnih pravicah državljanov, v katerem je bila proglašena tudi enakopravnost vseh narodov. Torej je v tem času parlament izsilil od vlade in cesarja veliko razširitev političnih pravic. V ta čas politične svobode so se uvrstili tabori, politična zborovanja na prostem, ki so v letih od 1868 – 1871 oznanjala svetu voljo in zahtevo slovenskega naroda (Lešnik, 2000: 122).

Misel o velikih množičnih ljudskih zborovanjih na prostem je po čeških vzorih dozorela leta 1868. Prvi tabor je bil 9. avgusta 1868 v Ljutomeru, istega leta sta sledila še tabora v Žalcu in Šempasu. Naslednje leto pa v Sevnici, v Goriških Brdih, Vižmarjah in v Ormožu. Leta 1870 so bili tabori v Tolminu, v Sežani, v Cerknici, na Kapeli nad Radgono, v Kubežu na Koprskem, v Bistrici pri Pliberku, v Zaprčah pri Rožeku in v Vipavi. Zadnji tabori so bili leta 1871 v Kastvu v Istri in pri Grabštajnu na Koroškem. Tabori so zajeli vse slovensko narodno ozemlje. Povezava gospodarskih in družbenih momentov z nacionalnimi in političnimi zahtevami je dala gibanju moč (Gestrin-Melik v Prunk, 1986: 11).

5.7 Politično razslojevanje na Slovenskem

Najvažnejši ideološki impulz za politično razslojevanje, zlasti v meščanskem razredu, je že sredi osemdesetih let 19. stoletja dal goriški profesor teologije Anton Mahnič. S serijo člankov Dvanajst večerov, objavljenih v Slovencu, je obsodil liberalizem, zahteval je, da morajo veljati katoliška verska načela v vsem javnem in političnem življenju. Bil je nasprotnik načela narodne suverenosti, kakršno je uveljavila francoska revolucija. Kot avstrijski legitimist je bil proti ideji Zedinjene Slovenije, utemeljene na naravnem pravu. V razmišljanjih o slovenskem narodnem programu ob koncu 19. stoletja je vodilno vlogo imela liberalna oziroma Narodno napredna stranka. Razpravo o Zedinjeni Sloveniji so liberalci uporabljali v boju proti klerikalni in

socialno-demokratski stranki, saj ti dve v tem času še nista imeli izoblikovani narodni program. Liberalci so propagirali slovensko vzajemnost, seznanjali so javnost z življenjem drugih slovanski narodov, konkretnega političnega programa in metod za njegovo implementacijo pa niso pripravili (Prunk, 1986: 15-17).

Takšna propaganda liberalne stranke je vzpodbudila ostali dve, da sta izoblikovali svoj narodni program in s tem zavrnili očitke, da sta proti-narodni. Tako so se slovenski socialni demokrati na ustanovnem zboru Jugoslovanske socialno-demokratske stranke 15. in 16. avgusta 1896 v resoluciji o narodnem vprašanju zavzeli za bratstvo vseh jugoslovanskih narodov in se pridružili sklepu londonskega kongres II. internacionale, ki terja popolno pravico lastnega odločanja vseh narodov. Leta 1899 je skupni zbor vseh socialno-demokratskih strank Avstrije v Brnu sprejel nov nacionalni program. Program je zahteval preobrazbo Avstrije v demokratično narodnostno zvezo, namesto zgodovinski dežel pa je predvideval teritorialne narodne enote, ki bi bile razmejene po narodnostnih mejah in bi avtonomno opravljale vse narodnostne zahteve. Brnski program je postal in ostal narodni program slovenske socialne demokracije vse do razpada Avstrijske monarhije (Prunk, 1986: 17-18).

V državnem zboru na Dunaju je konec 19. stoletja prihajalo do prizadevanj po združitvi slovenskih, hrvaških in istrskih poslancev v isti poslanski klub. Slovenska katoliška stranka se je po propadlem zavezništvu z nemškimi krščanskimi socialisti, začela zbliževati z hrvaškimi pravaši. Upali so, da bo slovensko narodno vprašanje mogoče rešiti v združitvi s Hrvati in na osnovi idej hrvaških pravašev (Nećak in Repe, 2005: 23-24).

5.8 Volilna reforma 1873

Reforma iz leta 1873 je uvedla direktne volitve v državni zbor, vendar pa je še vedno ohranila sistem kurij. Reformo je izvedla nemška liberalna ustavo-verna večina in je ob tem še nekoliko povečala neenakomernost zastopstva po deželah ter delež poslancev mestne kurije. Volilno pravico za volitve v državni zbor so dobili tisti, ki so imeli pravico voliti v deželne zbore. Vendar pa so nekatere določbe že ustvarjale razlike v

številu upravičencev za ene in za druge volitve. V načelu pa sta se obe volilni pravici razšli z določbo, da bodoče spremembe deželnih volilnih predpisov ne bodo vplivale na državne volitve. Tako moramo od tega trenutka naprej v Avstriji govoriti o deželno-zborski in državno-zborski volilni pravici kot dvema različnima pojmomoma (Melik, 1965: 8).

Za vse spremembe osnovnega zakon o državnem zastopstvu je bila potrebna dvotretjinska večina obeh zbornic, od leta 1873 naprej pa poleg tega še navzočnost polovice vseh članov spodnje zbornice. Za spremembe deželnih volilnih redov pa se je zahtevala navzočnost celih treh četrtin vseh članov deželnega zbora in dvotretjinska večina navzočih.

Deželni zbori niso v stari Avstriji nikoli dosegli splošne in enake volilne pravice. Stare kurije iz leta 1861, zraven njih pa še splošna kurija z večjim ali manjšim deležem poslancev, to je bila najvišja stopnja demokratizacije deželnih zborov. Tako so kazali deželni zbori ob zatonu stare Avstrije, kljub mnogim spremembam kot so tajno in pismeno glasovanje namesto ustnega in javnega, direktnih volitvam namesto indirektnih v kmečkem volilnem razredu, ponekod deloma proporcionalnim volilnim sistemom, nacionalnim kurijam v nekaterih deželah, še vedno staro, pol-fevdalno podobo. Ker so posamezne dežele izvajale svoje reforme vsaka ob svojem času, so bile razlike v volilnih predpisih in volilni pravici med deželami večje kot pred petdesetimi leti (Melik, 1965: 9).

5.9 Volilna reforma 1896

Do druge velike volilne reforme je prišlo leta 1896, ko je bila prvič v avstrijski zgodovini uvedena splošna volilna pravica za moške in na svojevrsten način spojena s starim sistemom kurij. Mesta in kmečka kurija sta ohranili svojo omejeno volilno pravico, za splošno volilno pravico pa je bila ustvarjena nova splošna kurija, ki je bila dodana k nespremenjeni dotedanji sestavi parlamenta. Prijela se ga je oznaka »peta kurija«. Takšna rešitev, ki je prepuščala ljudstvu le eno šestino glasov, ni mogla

zadovoljiti. Boj za splošno in enako volilno pravico, ki ga je od začetka devetdesetih let vodilo delavsko gibanje, je zavzemal vedno večji obseg (Melik, 1965: 8-9).

5.10 Volilna reforma 1907

V Avstriji je bila splošna enaka volilna pravica, vendar zgolj za moške, uvedena leta 1907. Šele tedaj smo Slovenci dobili v državnem zboru zastopstvo, sorazmerno številu prebivalstva. Kljub temu so Nemci zaradi volilnih okrajev še vedno imeli 10 odstotkov več poslancev, kot bi jim na število prebivalstva pripadalo. Na nižjih deželnih ravneh je bil ta odstotek v korist Nemcev še veliko večji (Nečak in Repe, 2005: 17-18).

5.11 Ustavne značilnosti stare Avstrije

Vilfan (1961: 462) opisuje glavne značilnosti ustavnega sistema stare Avstrije:

/m/ed mnogimi ustavnimi značilnostmi stare Avstrije naj bodo v kratkem povzete le nekatere. Ideja o ljudski suverenosti ni prišla v njej nikoli do veljave, pač pa ideja o monarhovi suverenosti. Ta je omejena le v zakonodaji tedaj, ko velja pravilo, da državni ali deželni zbor zakon sklene ali nanj pristane, cesar pa ga sankcionira. Dejansko se vse tri teoretsko deljene oblasti stekajo v cesarjeve roke. – Tudi razne oblike samouprave so izvedene le v zelo skromni meri, in to le na historični ali pa naselbinski podlagi, nikdar na nacionalni podlagi kot taki. – Ves volilni sistem je urejen tako, da omogoča socialno in nacionalno zatiranje večine. Tudi mnoga druga, v oktroirani ustavnosti razglašena načela, ostajajo v zakonodaji in praksi brez veljave. Posebaj značilna pa je razen mnogonacionalnosti sestava vladajočih krogov, ki jim pripadajo razen monarha in velike buržoazije še vedno fevdalci, ki obdrže prednost vsaj v politiki in visoki upravni službi. Te in druge značilnosti so rezultat posebne socialne in nacionalne sestave habsburške monarhije, ki je pokazala svoje posledice že v samem poteku in koncu marčne revolucije.

6. KRALJEVINA JUGOSLAVIJA

6.1 Oblikovanje države SHS

V dobi stare Avstrije je politično vodstvo slovanskih narodov, ki so živeli pod Avstro-Ogrsko monarhijo, želelo s političnim konceptom trializma, rešiti narodnostno vprašanje v monarhiji. Vendar pa se je v času prve svetovne vojne med slovanskimi narodi, okrepilo protivojno in proti-avstrijsko gibanje. S tem so dozorele težnje po rešitvi narodnostnega vprašanja izven okvira monarhije in z združitvijo vseh južnih Slovanov.

Potem ko je postala zahteva po združitvi južnih Slovanov v lastno državo, med ljudstvom vse bolj odločna, se je tudi politično vodstvo zavzelo za to rešitev. V Ljubljani je bil tako 16. in 17. avgusta leta 1918 ustanovljen narodni svet, 24. septembra pa na zagrebškem sestanku sprejet program neodvisne države narodov jugoslovanskih dežel. Dne 16. oktobra 1918 je bil v Zagrebu ustanovljen narodni svet (narodno vijeće) SHS kot politično vodstvo južnih Slovanov na ozemlju Avstro-Ogrske monarhije. Narodni svet se je 29. oktobra razglasil za vrhovno oblast, kjer so prebivali Jugoslovani v mejah bivše Avstro-Ogrske. To ozemlje je sedaj tvorilo državo SHS, narodni svet pa se je preoblikovalo iz političnega vodstva v vrhovni državni organ (Vilfan, 1961: 464)

Ustavno-pravno se samostojni razvoj Slovenije začne z ustanovitvijo začasne države Slovencev, Hrvatov in Srbov, vendar pa je bila država SHS zgolj začasna, mednarodno nepriznana republika, ki še ni bila združena z drugimi Jugoslovanskimi narodi. Za združitev je bil potreben sporazum med narodnim svetom in ostalimi političnimi faktorji predvsem srbsko vlado (Grad, 2000: 49).

Vilfan (1961: 465) navaja poskus takšnega sporazuma:

/z/ ženevsko deklaracijo z dne 9. novembra je bil med zastopniki različnih gledišč dosežen sporazum o ustanovitvi skupne države, ki naj bi imela dvanajstčlansko ministrsko vlado, v kateri bi polovico članov postavila Srbija, drugo polovico pa narodno vijeće, vendar bi tako srbska vlada kot narodno

vijeće ostala v funkciji konstituante. Položaj Črne Gore s tem sporazumom še ni bil določen. Zamišljena začasna oblika združitve bi bila ustvarila vmesno obliko med konfederacijo in federacijo.

Vendar pa zaradi odpora med centralisti v Srbiji, ženevska deklaracija ni bila ratificirana. Narodni svet je tako 24. novembra sklenil zedinjenje in postavil odbor, ki naj bi v dogovoru z vlado Srbije zasnoval organizacijo enotne države. Odbor je prekoračil svoja pooblastila in v adresi na regenta 1. decembra 1918 izjavil pristanek na centralistično monarhijo, ki ga je regent sprejel. Adresa in njen sprejem sta pomenili zedinjenje. Po imenovanju nove vlade je sledila razpustitev narodnega sveta oziroma krajevnih narodnih svetov. S prvo-decembrskim aktom ustanovljena država se je najprej imenovala kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, nato kraljevina SHS, od leta 1929 pa kraljevina Jugoslavija, neuradno se je ta naziv uporabljal že pred tem letom (Vilfan, 1961: 465).

Ribičič (1992: 28) ugotavlja da:

/r/azpad Avstro-ogrske in nezmožnost Slovenije, da bi sama zavarovala svoje življenjske interese, ogroženost njenih narodnih meja in socialni nemiri so privedli do neenakopravne priključitve države Slovencev, Hrvatov in Srbov h kraljevini Srbiji. Nerealna ideološka konstrukcija o enem jugoslovanskem narodu, sestavljenem iz treh plemen, nepriznavanje samobitnosti vrste narodov, unitaristično centralistična ureditev in srbska nadvlada so elementi, ki so bistveno prispevali k neuspešnosti in neslavnemu propadu prve jugoslovanske države, Kraljevine SHS, oziroma Kraljevine Jugoslavije.

6.2 Ustavna obdobja stare Jugoslavije

Ustavno zgodovino stare Jugoslavije lahko razdelimo v štiri obdobja:

- OBDOBJE PRIPRAV ZA VIDOVDANSKO USTAVO
- OBDOBJE VELJAVE VIDOVDANSKE USTAVE
- OBDOBJE ABSOLUTIZMA
- OBDOBJE OKTROIRANE USTAVE

6.2.1 Obdobje priprav za vidovdansko ustavo

Po ustanovitvi kraljestva SHS je bilo postavljeno začasno ljudsko predstavništvo, deloma imenovano, deloma pa voljeno. Naloga predstavništva je bila priprava zakona o volitvah in začasnega poslovnika ustavodajne skupščine.

V letih 1919 in 1920 je beograjski vladi uspelo zakoličiti meje Kraljevine SHS z vrsto mednarodnih sporazumov, ki sicer niso zadovoljevali nikogar, a so na evropskem političnem zemljevidu dali kraljevini zaokroženo obliko. Po vzpostavljenih mejah in po ureditvi notranjih razmer, ni bilo mogoče več odlašati s sklicem ustavodajne skupščine (Pirjevec, 1995: 21).

Ljudsko predstavništvo je zakon o volitvah ljudskih poslancev sprejelo 3. septembra 1920. Zakon je priznaval volilno pravico samo moškim, določal je cenzus po šestmesečnem bivališču in nekaj omejitev glede na poklic, zlasti vojakov in oficirjev, za izvršitev aktivne volilne pravice je zakon predvideval minimalno starost 21 let, za pasivno volilno pravico pa je zakon zahteval pismenost kandidata in določal najmanjši odstotek kandidatov z fakultetno izobrazbo (Vilfan, 1961: 466).

Na volitvah 28. novembra 1920 so ljudje, zaradi velike nepismenosti odločali o svoji izbiri s kroglicami. Skromno kulturno in državljansko zrelost prebivalstva je potrdila tudi nizka udeležba na volitvah, saj se je glasovanja vzdržalo kar 35 odstotkov volilnih

upravičencev. V nekaterih pokrajinah, predvsem v Srbiji jih skoraj polovica ni prišla na volišča (Pirjevec, 1995: 21).

Volitve so bile izvršene še preden je začasno ljudsko predstavništvo sprejelo poslovnik, tako je lahko regent z uredbo sam predpisal poslovnik. Še preden je padla dokončna odločitev o obliki nove vladavine, so morali poslanci priseči kralju in se s tem že vnaprej opredeliti v enem od ključnih vprašanj. Za sprejetje ustave je bila zadostna že absolutna večina vseh poslancev ne pa kvalificirana dvotretjinska, ki je običajna pri ustavodajnih aktih. Ustavodajna skupščina je začela z delom 12. decembra 1920, z uporabo najrazličnejših sredstev je regentu in vladi uspelo zagotoviti vladnemu osnutku pičlo večino, s čimer je bila ustava sprejeta na Vidov dan 28. junija 1921 (Vilfan, 1961: 466).

Za ustavo se je izreklo 233 poslancev, 35 jih je bilo proti, medtem ko se jih je 185 vzdržalo. Od glasovanja je abstiniralo 70 odstotkov poslancev iz Hrvaške in Slavonije, 60 odstotkov iz Slovenije in 55 odstotkov iz Dalmacije, na ta način so protestirali proti novi ureditvi. Ta je imela kljub togem centralizmu nedvomno nekaj liberalnih potez, kajti državljanom je priznavala tradicionalne svoboščine, zagotavljala avtonomijo sodstva in tudi ločitev cerkve od države (Pirjevec, 1995: 24).

6.2.2 Obdobje veljave vidovdanske ustave

Vlada je naredila veliko psihološko napako, ko se je odločila razglasiti ustavo na Vidov dan, 28. junija 1921, tako jo je povezala s pomembnim dogodkom v srbski zgodovini, z bitko na kosovem polju. Ta obletnica je namreč govorila samo srbski kolektivni psihi, medtem ko je bila povsem tuja Hrvatom in Slovencem. Bitka za sprejem ustave je jasno pokazala, da znotraj kraljevine obstaja globok razkol, ki je v bistvu posledica starodavnega konflikta med vzhodno in zahodno cerkvijo in pa tudi sovraštva med habsburškim in otomanskim cesarstvom, saj je bilo 75 odstotkov tistih, ki so glasovali za ustavo pravoslavcev, 70 odstotkov od tistih, ki so jo bojkotirali pa katoličanov (Pirjevec, 1995: 24).

Vidovdanska ustava je imela svoj vzor v srbski ustavi iz leta 1903, povzemala pa je rešitve tudi po francoski ustavi iz leta 1791 in belgijski iz leta 1918, glede socialno-ekonomskih pravic pa se je zgledovala po Weimarski ustavi.ocene, ki uvrščajo vidovdansko ustavo med razmeroma napredne buržoazne ustave takratne dobe, so delno upravičene samo, kolikor se nanašajo na besedilo te ustave, neodvisno od načina njenega sprejema in neodvisno od njene zgodovinske vloge in uresničevanja v praksi (Ribičič in Tomac, 1987: 53).

Vidovdanska ustava je bila prva v državnopravni zgodovini Slovencev, ki je bila v okviru buržoazne države sprejeta v celoti na ustavodajni skupščini, čeprav ji že način, kako je bila sprejeta, gotovo močno zasenčuje to njeno lastnost. Vidovdanska ustava je vsebovala med drugim tudi mnogo liberalnih formulacij, sestavljenih v duhu, ki je ustrezal tedanjim gospodujočim plastem – zgodnje buržoaznim elementom ekonomskega liberalizma. Dejansko pa so bile te formulacije le »demokratski paravan proti zunanjemu svetu«. Zakonodajna in praksa sta pomen takih formulacij bistveno okrnili, njen praktični pomen pa je bil vendarle v tem, da je ovirala nastop odkritega absolutizma (Vilfan, 1961: 466).

Po Vidovdanski ustavi je bila kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev opredeljena kot ustavna, parlamentarna in dedna monarhija. Centralna politična institucija po tej ustavi je nedvomno monarh, ki je izključni nosilec izvršilne veje oblasti, ima pa tudi pomembne pristojnosti v okviru ustavodajno-zakonodajne in tudi sodne veje oblasti. Postopek za spremembo ustave lahko sproži kralj ali narodna skupščina. Pri čemer je za spremembo ustave na predlog kralja potrebna navadna večina glasov v skupščini, za spremembo ustave na predlog s strani skupščine pa kvalificirana absolutna večina 3/5 poslancev. Zakonodajno oblast imata v rokah narodna skupščina in kralj. Kralj ne more določati vsebine zakona, vendar tudi skupščina ne more uveljaviti nobenega zakona, brez izrecne privolitve kralja, ki po ustavi potrjuje in razglašča zakone. Kralj je imel po ustavi tudi pravico razpisovanja volitev za narodno skupščino, sklicevanje skupščine, odpiranje in zaključevanje njenih zasedanj in tudi pravico razpustitve skupščine, ne da bi pri tem bil vezan na kakršnekoli vsebinske pogoje. Po vidovdanski ustavi je kralj imenoval predsednika in člane vlade, ki so morali priseči na ustavo in kralja (Ribičič in Tomac, 1987: 54).

Po vidovdanski ustavi je bila država monarhija pod srbsko dinastijo Karadjordjevićev in unitarna država, kar je bilo v nasprotju z večnacionalno sestavo kraljevine, v katerih so poleg državotvornih narodov, Srbov, Hrvatov in Slovencev, živeli še drugi narodi in tudi precejšnje število narodnih manjšin. To je kraljevini povzročala preglavice v celotnem obdobju njenega obstoja (Grad, 2000: 49).

Razmerje Vidovdanske ustave do narodnostnega vprašanja se je po eni strani izražalo v nacionalnem unitarizmu, po drugi pa v ureditvi pokrajinske sestave države, saj je tu zavrnila kakršno koli oblikovanje na narodnostni podlagi. Država je bila razdeljena na pokrajine, ki niso smele presegati 800.000 prebivalcev, s tem je bilo preprečeno, da bi jugoslovanski narodi znotraj kraljevine tvorili zaokrožene upravne enote. Oblast je bila organizirana po načelu birokratskega centralizma poleg katerega so bile zamišljene nekatere stopnje samouprave (Vilfan, 1961: 466).

Ribičič (1987: 54) ugotavlja:

/s/klenemo lahko, da je vidovdanska ustava dala kralju tako obsežne pristojnosti in pooblastila v sferi izvršilne, ustavodajne, zakonodajne in sodne oblasti, da je bila povsem upravičena ocena, da je kralj na podlagi takšnih ustavnih pooblastil »stvarni, prvorazredni, pravni in dejanski zakonodajalec«. Navedena ustavna pooblastila je kralj v praksi široko uporabljal.

6.2.3 Obdobje absolutizma

Kralj je v noči med 5. in 6. januarja 1929 na desetletnico svojega prvega manifesta, v katerem je obljubil zvestobo demokratični ureditvi je z razglasom razveljavil vidovdansko ustavo in razpustil skupščino, s tem se je začelo obdobje šestojanuarskega režima oziroma obdobje odkrite diktature. Namesto vidovdanske ustave, ki jo je razveljavil, je predpisal zakon o kraljevi oblasti in o vrhovni državni upravi, ki je razširil in konkretiziral določbe proklamacije in določil, da sam z ukazi ukinja in ustvarja zakone. Tako je iz ustavne in kvazi parlamentarne monarhije nastala monarhija, ki skoraj ne prekriva vsesplošne in absolutne diktature kralja (Ribičič in Tomac, 1987: 56).

V avtoritarnosti državnega poglavarja, totalitarnosti in protidemokraciji so se pojavljala obeležja fašističnega sistema. Vendar pa v takšni ureditvi tuji kapital ni videl zadostne garancije za svoje naložbe in se sistem kot takšen ni mogel dolgo obdržati v tako skrajnih oblikah (Vilfan, 1961: 467).

Tako je kralj 3. septembra 1931 ob desetletnici svojega prihoda na prestol, razglasil novo oktroirano ustavo. Jugoslovansko javno mnenje jo je zaradi naglice in avtorske samozadostnosti, sprejelo s sovražnim nezaupanjem, nič boljši pa ni bil niti odziv tujega tiska. V svojem manifestu je izjavil, da bo nova ustava samo nadaljevanje dela, začetega 6. januarja 1929. K sodelovanju je povabil izvoljene ljudske predstavnike, da bi z njim delili odgovornost, ki je do tedaj bremenila samo njega. Temeljna ideja nove ustave je bila ena sama, ohraniti vso moč v rokah vladarja, ki naj za svoja dejanja ne bi odgovarjal nikomur (Pirjevec, 1995: 66).

6.2.4 Obdobje oktroirane ustave

Oktroirana ustava, ki je bila po vsebini in obliki bolj reakcionarna od vidovdanske ustave in tudi ni imela njenega buržoazno-demokracijskega značaja. Čeprav je vsebovala določene formulacije, ki so bile običajne za liberalne ustave, vendar so le-te vsebovale dodatke, kateri so omogočali omejevanje postavljenih načel v zakonodaji. Oktroirana ustava je uvajala absolutizem prikrit z navideznim parlamentarizmom. Za razliko od vidovdanske je nova ustava predvidevala dvodomni parlamentarni sistem sestavljen iz senata in narodne skupščine (Vilfan, 1961: 467).

Kraljevina Jugoslavija je tudi po sami ustavi prenehala biti parlamentarna monarhija, saj se je z uvedbo senata položaj kralja okrepil. Po oktroirani ustavi je polovico senatorjev imenoval kralj, druga polovica pa je bila voljena. Tako opredeljen položaj senata je onemogočil nezaželen sklep skupščine, v primeru prevzema oblasti s strani opozicije, saj noben zakon ni dobil pravne veljave, če ga nista pred tem sprejela oba domova parlamenta (Ribičič in Tomac, 1987: 56-57).

Volilni sistem za skupščino se je glede aktivne in pasivne volilne pravice držal načel, ki so se uveljavile že ob prvih volitvah za ustavodajno skupščino. Novost pa je bila

zahteva po vsedrŽavnih kandidatnih listah, vsaka stranka je morala imeti v vsakem upravnem okraju svojega predstavnika. V vsakem okraju je kandidatna lista morala dobiti vsaj 200 podpisnikov. S tem so hoteli doseči, da bi na volitvah lahko nastopale le unitaristične stranke. Stranka ki je dobila največje število glasov v državi, je pri delitvi mandatorov v naprej dobila dve tretjini. Prav tako stranka, ki ni presegla mejo 50.000 glasov, ni prišla v poštev pri delitvi mandatorov. Glasovanje je bilo ustno in javno, kajti ustava ni poznala načela tajnosti volitev (Vilfan, 1961: 467).

Zelo očitno je bilo nazadovanje ustavnih določb v povezavi s pravico do združevanja. Oktroirana ustava in poseben zakon o društvih, shodih in posvetih sprejet na njeni podlagi sta izrecno prepovedovala kakršnokoli združevanja na verski, plemenski ali pokrajinski podlagi, ne glede ali je ima zborovanje strankarsko politične namene ali pa je namenjeno telesni vzgoji. Pravica do združevanja, zborovanja in dogovarjanja je bilo tako praktično omejena samo na privržence centralistično-unitaristične usmeritve (Ribičič in Tomac, 1987: 56).

6.3 Slovenija v obdobju Kraljevine Jugoslavije

Po razpadu stare Avstrije so stare historične deželne meje v Sloveniji izgubile svoj pomen za organizacijo državnih enot. Vendar je Slovenija kot taka postala državno pravna enota le v začetku. Prvi organ oblasti je bila narodna vlada za Slovenijo.

Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani je na miren način prevzemala posle nekdanjih avstrijskih oblastnih organov in reševala vprašanje nasledstva. Narodna vlada je bila sestavljena po sporazumu vseh treh tedanjih političnih strank. Delovala je v fazi države SHS, sestavljena je bila iz 12 poverjenikov in je bila nekakšna ministrska vlada, ki je obsegala praktično vse resorje.

Po zedinjenju je bila 20. januarja 1919 imenovana deželna vlada za Slovenijo, le-ta je še avtonomno urejala nekatere zadeve, vendar so beograjska ministrstva pospešeno ustanavljala svoje urade v Sloveniji, ki so prevzemali njene pristojnosti. Po sprejetju vidovdanske ustave junija 1921 je bila tudi deželna vlada odpravljena, s tem se je po 33

mesecih končala avtonomija slovenskih ozemelj v nastajajoči kraljevini (Nećak in Repe, 2005: 211-214).

Po sprejetju vidovdanske ustave je bila začasno namesto deželne vlade postavljena pokrajinska uprava za Slovenijo, ki ji je načeloval pokrajinski namestnik. Resorji, ki niso bili obseženi v sedmih oddelkih pokrajinske uprave so bili še vedno v neposredni podrejenosti ministrstvu. Pokrajinsko upravo sta nadomestili Mariborska in Ljubljanska oblast. Poleg ustave sta ureditev teh upravnih enot urejali še zakon o oblastni in sremski samoupravi, uredba o delitvi države na oblasti in uredba o obči upravi. Po načelu, da oblast ne sme šteti več kot 800.000 prebivalcev je bilo treba Slovenijo razdeliti na dve oblasti. Na čelu oblasti je stal veliki župan, ki je bil predstavnik beograjske vlade in tako ni bil samoupravni organ, podrejen je bil ministrstvu za notranje zadeve. Oblasti naj bi bila tudi ozemlja samoupravnih organov – oblastnih skupščin. Volitve v le-te so bile izvedene šele leta 1927. s tem je za kratek čas nastala podobna oblika ozemeljske uprave kot v nekdanjih deželah Habsburške monarhije, vendar pa ta dvotirnost v upravnem aparatu ni prišla toliko do veljave (Vilfan, 1961: 471).

Že od samega začetka Slovenci nismo občutili veliko demokracije. Monarhija je postala poglavitni dejavnik srbske nadvlade. Proces centralizacije oblasti je bil sklenjen s prvo jugoslovansko ustavo, ki je utemeljevala monarhijo, centralizem in unitarizem. Sprejeta je bila z navadno večino glasov, čeprav je bilo sprva dogovorjeno, da mora biti z dvotretjinsko (Nećak in Repe, 2005: 277-278).

Z uvedbo šestojanuarske diktature so bile razpuščene oblasti in njihovi organi. Podlago novi upravni delitvi sta poleg zakona o notranji upravi, ki je izvedel koncentracijo upravne oblasti na prvi stopnji, tvorila še zakon o nazivu in delitvi kraljevine Jugoslavije in zakon o banski upravi. Nova upravna področja so postale banovine, tako sta se Mariborska in Ljubljanska oblast združila v Dravsko banovino, ki je v glavnem obsegala celotno slovensko ozemlje v tedanji Jugoslaviji. Izjema sta bila črnomaljski in metliški okraj, ki sta v začetku spadali pod Savsko banovino, vendar je leta 1931 prišlo do izmenjave ozemelj med Dravsko in Savsko banovino, kjer je Savska v zameno dobila okraj Čabar (Vilfan, 1961: 471-472).

Oktroirana ustava je banovine ohranila in jih opredelila kot upravne in samoupravne enote. Na čelu banovine je ban, predstavnik kraljeve vlade, izvrševal politično in upravno oblast kot drugostopenjska upravna oblast. Banska uprava se je delila na oddelke z načelniki in odseke s šefi. Tako kot bana je tudi vse višje uradništvo postavljala kralj. V banovini naj bi deloval tudi banski svet, ki naj bi bil le banov posvetovalni organ. Postavljala ga je minister za notranje zadeve, v Dravski banovini je štel 20, drugod pa tudi do 30 članov. Oktroirana ustava je sicer predvidevala voljen banski svet, ki bi imel še ožji banovinski odbor kot izvršilni organ. Banski svet se je konstituiral leta 1932, vendar se ni razvil niti toliko, kolikor je ustava predvidevala. Banovinska uprava je tako bila samo člen v popolnoma enotirnem sistemu hierarhične lestvice državnih organov (Vilfan, 1961: 472).

Grafenauer (1987: 6-7) opisuje tedanje obdobje slovenskega naroda, na sledeč način:

/o/srednjost slovenstva kot prvinske življenjske skupnosti in zavesti v njen v strukturah mišljenja nasploh in v razumevanju stanja slovenskega naroda posebej je bila v tridesetih letih zlasti za mlade Slovence, ki smo tedaj šele doraščali, nauk samega življenja, ako smo ga hoteli spoznavati z odprtimi očmi in brez nekritične vere v vladajoče politične ideologije ter le s kritičnim presojanjem konkretnega dela velikih strank in njihovih veljakov. Niti »vidovdanska« ustava iz leta 1921, niti oktroirana iz leta 1931 nista priznavali niti obstoja slovenskega naroda, niti posebnega slovenskega jezika. V smislu nacionalnega unitarizma (čeprav s kompromisnim priznavanjem delitve »enega naroda« v »tri plemena«) je vidovdanska ustava govorila le o »srbsko – hrvaški – slovenski narodnosti« (72. čl.) in celo le o enem »srbsko – hrvaškem – slovenskem jeziku« (3. čl.), kar je nesporno kazalo vsaj na namero jezikovne stopitve v enoto. Oktroirana kraljevska ustava iz l. 1931 je v tem pogledu ohranila iste določbe in pojme...

7. SOCIALISTIČNA JUGOSLAVIJA

7.1 Obdobje II. svetovne vojne

Okupacijske sile so Slovenijo zasedle v celoti že do 11. aprila 1941. Slovensko ozemlje so razkosale na tri dele: nemški rajh je dobil Gorenjsko, slovensko Štajersko, severni del Dolenjske in Mežiško dolino; Prekmurje je dobila Madžarska, Italija pa je dobila večji del Dolenjske, Notranjske in Ljubljano. Vsi so po okupaciji kršili mednarodno pravo, saj so na okupiranem ozemlju uvedli svoj politični in pravni sistem. Najbolj so pohiteli Italijani, ki so že 3. maja priključili zasedeno ozemlje oziroma Ljubljansko provinco Italiji. Namen vseh treh okupatorjev je bil uničiti Slovence kot narod, to sta javno razglasila rudi Mussolini in Hitler. Razlikovali so se le po metodah raznaroditvene politike in času predvidenem za njeno uresničitev (Prunk, 2002: 133).

Jugoslovanski komunisti so bili prepričani, da je za nemške in britanske imperialiste največji sovražnik Sovjetska zveza in da bodo proti njej sprožili vojno. Potrebno se je bilo pripraviti na obrambo domovine socializma in izkoristi priložnost za uresničitev lastnih revolucionarnih ciljev. Prvi korak so naredili slovenski komunisti, ki jim je uspelo ohraniti dialog z nekaterimi zmernimi družbenimi silami, predvsem s peščico intelektualcev, s krščanskimi socialisti in z demokratičnim krilom sokolov. Omenjene skupine so 26. aprila 1941 ustanovile Osvobodilno oziroma Protiimperialistično fronto z namenom, da se bodo borile za osvoboditev in združitev slovenskega naroda. Po 22. juniju je Protiimperialistična fronta popolnoma opustila ta naziv in s tem poudarila svoj domoljubni značaj in drugačnost od odporniškega gibanja v preostali Jugoslaviji. Medtem ko je bila drugje nosilka vstaje komunistična partija, je OF v Ljubljanski pokrajini, ohranila tako na organizacijskem kot na programskem področju značaj koalicije in pri tem poudarjala predvsem misel o suverenosti slovenskega naroda in njegovo pravico do samoodločbe (Pirjevec, 1995: 118-119).

Konec leta 1942 je Tito sklical antifašistično skupščino jugoslovanskih narodov (AVNOJ), da bi iz svojih vrst sestavila novo vlado. Okrog sebe je skušal zbrati znane predstavnike predvojnega političnega in kulturnega življenja, ki niso bili člani partije, in

s tem zagotoviti skupščini čim večjo reprezentativnost. AVNOJ se je razglasil za vrhovni politični organ jugoslovanskih narodov in izmed delegatov izvolil izvršilni odbor, ki so ga obvladovali komunisti. Čeprav o odboru ni mogoče govoriti kot o svobodnem izrazu politične volje jugoslovanskih narodov, je vendarle postal glasnik novih idej o bodoči Jugoslaviji. Avnojski program je obljubljal povsem drugačen družbeni red od prejšnjega, komunisti so ga izrabljali za uveljavitev svoje želje po oblasti, kar pa širokih ljudskih množic vpetih v spone stoletne revščine in zaostalosti ni vznemirjalo (Pirjevec, 1995: 129).

S podpisom dolomitske izjave 1. marca 1943 je bila v OF tudi formalno priznana vodilna vloga komunistične partije, drugi dve temeljni skupini, krščansko socialistična in sokolska, pa sta se odrekli snovanju lastnih strank. Komunistična partija že od vsega začetka ni želela, da bi bila OF koalicija enakopravnih partnerjev, tako so si hitro zagotovili monopol v nekaterih zadevah partizanske vojske, v varnostno-obveščevalni službi, tehniki in delno tudi v propagandi. Vzrok za podpis izjave ni bil prvenstveno v boljševiški naravi partije, temveč je bil v povezan z različnimi gledanje slovenskega in jugoslovanskega vodstva osvobodilnega gibanja na nadaljnji razvoj boja. Po drugi strani pa je podpis pospešila tudi bojazen komunistov, da bi ob morebitni anglo-ameriški zasedbi Slovenije v OF prišlo do notranjih razhajanj in bi se lahko katera od skupin odcepila (Čepič in dr., 1995: 62-63).

Kljub razmahu bojev so Tito in njegovi sodelavci v Jajcu sklicali II. zasedanje AVNOJ-a. Kot se je zgodilo že na prvem zasedanju AVNOJ-a je politbiro že v naprej sprejel sklepe, o katerih naj bi odločal 29. in 30. novembra. Sklenil je, da bo AVNOJ imenoval nacionalni komite, ki bo deloval kot izvršilna oblast, odvzel pristojnosti vladi v izgnanstvu, razglasil združitev jugoslovanskih narodov v šest federalnih enot in prepovedal kralju povratek v domovino, dokler se ljudstvo ne izreče o monarhiji ali republiki (Pirjevec, 1995: 140).

Na pritisk antifašističnih zaveznikov je spomladi leta 1944 prišlo do sporazuma med kraljevo vlado in avnojsko vlado. Sporazum Tito-Šubašić so priznali tudi zavezniki, tako je tudi OF postala mednarodno priznana politična sila in oblast (Prunk, 2002: 147-148).

7.2 Obdobje Federativne ljudske republike Jugoslavije

7.2.1 Ustava iz leta 1946

Jugoslovanski voditelji so avgusta leta 1945 sklicali začasno ljudsko skupščino v skladu s sporazumom, ki so ga sklenili zavezniki na Jalti. V njej so bili vsi člani AVNOJ-a in tudi 36 poslancev skupščine, ki je bila izvoljena leta 1938, 69 predstavnikov strank in 13 neodvisnih osebnosti, ki se niso kompromitirale s sodelovanjem z okupatorjem. Skupščina je izglasovala volilni zakon za dvodomno skupščino, s katerim so dobili volilno pravico vsi moški in ženske, ki so dopolnili 18 let, pa tudi mlajši, če so sodelovali v narodnoosvobodilnem boju. Začasna ljudska skupščina je v naslednjih dneh na hitro izglasovala kar deset temeljnih zakonov, ki so na gospodarskem in upravnem področju bistveno spremenili ustroj jugoslovanske družbe in še pred sprejetjem ustave uzakonili premoč partije (Pirjevec, 1995: 159-160).

Jugoslovanski politični in družbeni razvoj je v prvih povojnih letih močno sledil sovjetskemu vzoru. Kljub temu pa je bila vidna jugoslovanska drugačnost zaradi zmage narodnoosvobodilnega gibanja v vojni, zaradi relativno višje razvitosti in tudi dejstva, da so jugoslovanski komunisti bolj upoštevali lastne izkušnje kot sovjetske (Čepič in dr., 1995:83).

Ljudska skupščina je sprejela zakon o političnih strankah, ki je potrjeval svobodo združevanja in prepovedal samo fašistična in neofašistična politična gibanja. Stranke so se morale registrirati pri ministrstvu za notranje zadeve. Temu pa se KPJ ni podredila in je ostala v ilegali. Razlog za to je bila želja komunistov, da bi doma in v tujini utrdili prepričanje, da Jugoslaviji vladajo njene najboljše sile brez ideoloških razlik, razen tistih med fašisti in antifašisti. Slednje je skušala zbrati pod svoje okrilje Ljudska fronta, čeprav so za njenega predsednika izbrali Tita, se ji KPJ ni pridružila, a jo je kljub vsemu kontrolirala preko svojih ljudi in organizacij kot so bile Antifašistična fronta žensk, Zveza mladine in Zveza sindikatov Jugoslavije. Na volitvah državljani niso imeli dosti izbire, gumijasto kroglico, s katero naj bi izrazili svojo voljo, so lahko vrgli v skrinjico Ljudske fronte ali v tisto brez liste. V takih razmerah je bila svoboda glasovanja samo

na papirju. Ustavodajna skupščina je 29. novembra 1945 ob drugi obletnici AVNOJ-a soglasno odvezla vse pravice dinastiji Karadjordjević, dotedanja Demokratična federativna Jugoslavija pa je bila proglašena za Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo (Pirjevec, 1995: 160-163).

Pod Kardeljevim vodstvom je nastajala nova ustava, ki je sicer ohranjala kuliso klasičnih svoboščin, svobode tiska, besede, združevanja, je v bistvu temeljila na načelu enotnosti oblasti in demokratičnega centralizma (Pirjevec, 1995: 163-164). Federalizem je bil že močno poudarjen v nazivu države, med federativnimi načeli in pri njihovem ideološkem tolmačenju. Uvodna določba temeljnih načel ustave FLRJ poudarja, da je Jugoslavija zvezna država in skupnost enakopravnih narodov, zasnovana na pravici do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve. Po tej ustavi so bile republike omejene samo s tistimi pravicami, ki so jih z zvezno ustavo prenesle na FLRJ, za njihove suverene pravice in varnost pa skrbi federacija. Drugačna pa je bila praksa uveljavljanja ustave. Prevlada izvršilne veje oblasti federacije, demokratični centralizem in dvojna odgovornost, etatistično upravljanje gospodarstva, je onemogočalo uveljavljanje federativnih načel in republikam zelo omejilo stopnjo samostojnosti (Ribičič, 1992: 29).

Vrhovni organ državne oblasti in predstavnik ljudske suverenosti naj bi bila ljudska skupščina, razdeljena na dva zbora, zvezni zbor in zbor narodov, in na čelu katere je stal prezidij kot nekakšen kolektivni predsednik države. V praksi pa je vso oblast imela vlada FLRJ, ki ji je predsedoval maršal Tito, saj ji država ni priznavala samo najvišjih izvršilnih in upravnih pristojnosti, temveč tudi pravico, da izdaja uredbe z zakonsko močjo. Skupščina, ki se je sestajala samo dvakrat na leto, je bila zadolžena le, da ratificira zakone, ki jih predlaga vlada in dekrete, ki jih je izdal prezidij. Na isti način so bili sestavljeni tudi institucionalni organi republik. Najšibkejša točka ustave pa je bilo sodstvo. Predpisana je bila ponovna izvolitev sodnikov na vsaki dve leti, članov vrhovnega sodišča na vsake štiri leta, kar je pomenilo, da so bili na milost in nemilost prepuščeni politični oblasti in Upravi državne varnosti. Sodniki, ki so bili pogosto brez ustrezne izobrazbe, so imeli v prvi vrsti nalogo, da služijo interesom partije, poleg tega pa so bili še podrejeni javnim tožilcem, ki so lahko svojevoljno posegali v upravo sodstva (Pirjevec, 1995: 164-165).

Komunistična oblast je dajala temeljno podobo novemu družbeno-političnemu sistemu. Ta sistem je uvajal zelo zoženo predstavo o demokraciji. Politični, socialno in gospodarsko je bila FLRJ v marsičem še bolj centralistična kot Kraljevina Jugoslavija, vendar so po drugi strani republike živele avtonomno kulturno in prosvetno življenje. Slovenija je imela lastno zastavo, ustavo, zakonodajo, skupščino, vlado in vse druge institucije narodne države (Prunk, 2002: 155).

7.2.2 Ustavni zakon iz leta 1953

Izobčenje Komunistične partije Jugoslavije iz družine evropskih komunističnih partij, ki so ga sprejeli člani Informbiroja in je bilo objavljeno na Vidov dan 28. Junija 1948, je mednarodno javnost presenetil zaradi svojega napadalnega in brezprizivnega tona. Pirjevec (1995: 186) razlaga:

/o/bsodba ni bila samo gostobesedna in zavajajoča, saj se ni dotaknila zunanje političnih razhajanj med Beogradom in Moskvo in ni omenjala poglobitnega greha jugoslovanskih voditeljev, zavračanja demokratičnega centralizma v odnosih med socialističnimi državami. Bila je tudi protislovna: v isti sapi je trdila, da se partija »izgublja« v Ljudski fronti, obenem pa ji je očitala, da vlada v njej »vojaška« disciplina. Prav ta disciplina je omogočila Titu in njegovim, da so se po 28. juniju uspešno organizirali v obrambi lastnega življenja in oblasti, pa tudi suverenosti svoje države. Spretnost, s katero so odgovorili na informbirojevske očitke, in odločnost, s katero so obvladali položaj, sta naredili na zahodu velik vtis.

Zaradi spora se je Jugoslavija znašla na robu vojne, na vzhodnih mejah so potekali oboroženi spopadi med obmejnimi enotami. Jugoslavija, ki je bila gospodarsko vezana na Sovjetsko zvezo in vzhodnoevropske države se je znašla v hudi ekonomski krizi (Repe, 2003: 29).

VI. kongres KPJ je bil sklican z namenom, da se tudi na formalni ravni potrdi razkol s stalinizmom in partiji določi njeno mesto znotraj družbe. Partija je v imenu socialistične demokracije decentralizirala svoj ustroj in se celo preimenovala v Zvezo komunistov

Jugoslavije. Kongres je označil sovjetski imperializem kot največjo nevarnost svetovnemu miru, istočasno pa je zavrnil tudi vrednote meščanskega sveta. 13. januarja 1953 je bil sprejet ustavni zakon, ki je dopolnjeval deloma pa tudi ukinjal ustavo iz leta 1946, ta zakon je temeljil na načelu socialistične demokracije. Tako se je zaključil proces razbijanja sovjetskih struktur in njihovo nadomeščanje z novimi. Zakon je ukinjal demokratični centralizem, ki je zagotavljal organom zvezne uprave prevlado nad republiškimi, tem pa prevlado nad organi lokalne samouprave. Zvezna in republiške skupščine so bile okrepljene z zborom proizvajalcev, predstavnikom vseh, ki so prispevali k gospodarski in družbeni rasti države. Mednje so spadali vsi uslužbenci ali člani kakšne gospodarske enote, industrijskega podjetja in kolektivne zadruga, ne pa tudi državni uradniki, vojaki in upokojenci. Zvezne in republiške vlade so preimenovali v izvršne svete, da bi tudi besedno poudarili upravne pristojnosti baze. Zbor narodov je izgubil svojo samostojnost in bil vključen v Zvezni zbor s pravico avtonomnega odločanja samo v primerih, ko so bili na dnevnem redu problemi o odnosih med federacijo in republikami. Republike so bili pooblašene, da sprejemajo lastne ustavne zakone, v katere pa niso vključili člena o pravici do samoodločbe in odcepitve. Novo vsebino so dali tudi Ljudski fronti, ki je bila preimenovana v Socialistično zvezo delovnega ljudstva, kot je trdila propaganda, naj bi bila ta množična organizacija, ki je štela 8 milijonov ljudi, parlament vsega ljudstva (Pirjevec, 1995: 212-213).

Repe (2003: 142) ugotavlja: */u/vedba samoupravljanja leta 1950, decentralizacija, ki ji je sledila (ustavni zakon 1953), in porast prvega partijskega »liberalizma« v začetku petdesetih let so sicer prinesli občutne spremembe v sistem, vendar ne za položaj republik. Ta se je s sprejetjem ustavnega zakona celo poslabšal. V Ustavnem zakonu iz leta 1953 je bila FLRJ opredeljena kot »socialistična demokratična zvezna država suverenih in enakopravnih narodov«, dejansko pa je bil z uvedbo zbora proizvajalcev v dvodomno zvezno ljudsko skupščino poudarjen razredni vidik, predvsem pa prepričanje, da zasnova samoupravljanja s svojo proticentralistično usmeritvijo odpira pot za večanje pravic in odgovornosti republik.*

7.3 Obdobje Socialistične federativne republike Jugoslavije

7.3.1 Ustava iz leta 1963

V času ekonomske krize konec petdesetih in v začetku šestdesetih let sta si v jugoslovanskem vrhu vedno bolj nasprotovali dve struji: centralistična, ki je poudarjala idejo o močni partiji, kontrolnem in represivnem aparatu in bolj demokratična s težnjami po samoupravljanju, decentralizaciji, upoštevanju ekonomskih zakonitosti. Začel se je tudi boj za jezikovne in kulturne pravice, ki so sicer bile po ustavi zagotovljene. V tem boju so proti zahtevam centra skupno nastopili tako slovenska kultura kot tudi politika. Oboji so nasprotovali temu, da zvezno vrhovno sodišče izdaja odločbe le v srbohrvaščini, čeprav gre za slovenske vloge, da se na slovenskih mejah uporablja zgolj srbohrvaški jezik, itd. Za zahtevami centralistov po enotnih učbenikih, enotnih učnih načrtih se je skrivala težnja po oblikovanju skupne socialistične kulture ko neke vrste nadomestku za neobstoječi jugoslovanski narod (Repe, 2003: 144-145).

Novi osnutek ustave je tako izzvenel kot nekakšen kompromis med obema strujama. Da bi poudarili visoko stopnjo razvoja, ki jo je dosegla Jugoslavija, so jo preimenovali v Socialistično federativno republiko. ZKJ in SZDL sta bila v ustavnem besedilu izrecno omenjena kot oporna stebra političnega sistema, oblikovana tako, da bi v njem kar največjo vlogo dobili delovni ljudje in lokalne občinske uprave. Preoblikovan je bil sistem skupščin, vključno z zvezno, ki je poleg zveznega zbora s poslanci zbora narodov dobila še štiri: gospodarskega, prosvetno-kulturnega, socialno-zdravstvenega, in družbeno-političnega. Vsak volivec je tako imel pravico, da izbira svoje predstavnike ne samo kot državljan, ampak tudi kot član svoje etnične skupnosti in kot delavec svojega proizvodnega ali administrativnega sektorja (Pirjevec, 1995: 251).

Ustava, ki so jo potrdili 7. aprila 1963 in razglasili za »najboljša na svetu«, je bila v bistvu retorično napihnjena, nedorečena in v marsičem utopična. Med drugim je tudi formalno pokopal večstrankarski ustroj v dodatno potrditev, da je Jugoslavija stopila na pot zrelega socializma. V tem smislu sta jo pozdravila tudi Hruščov in Brežnjev, ki sta nekaj dni pozneje Titu brzojavno čestitala »k novi

etapi v življenju vaše države, ki gradi socializem». Ne glede na svoje pomanjkljivosti pa je vendarle uveljavljala samoupravne vrednote, nakazovala možnost večjih individualnih svoboščin in predvsem razširila pristojnost skupščinam, ki so bile dotlej bolj gojišče mladih partijskih nabornikov kot prizorišče političnega boja (Pirjevec, 1995: 251).

Prve sistemske reforme, ki so zadevale reformo federacije in so odpravile največje centralistične anomalije, so bile vpeljane šele v letih 1967-1968, ko je zvezna skupščina sprejela amandmaje k zvezni ustavi (Repe, 2003: 148). V skupščini je ponovno oživel zbor narodov in postal celo njena osrednja celica s pravico poseganja v notranjo politiko in tudi zunanjo. Paritetna sestava tega zbora je bila namerna, saj so s tem Srbom odvzeli relativno večino, ki so jo do tedaj imeli v skupščini. Kmalu se je ustalila praksa, da je bil zakon sprejet samo, če se je z njim strinjalo vseh osem skupin, poleg šestih republik, še avtonomni pokrajini, Vojvodina in Kosovo (Pirjevec, 1995: 282).

Do pomembnih sprememb je prišlo leta 1971. Vsebinsko amandmajev je mogoče razdeliti v dve veliki skupini. V prvo so spadali tisti, ki so v skladu z ideologijo samoupravljanja uvedli novo organiziranost na ekonomskem področju, zlasti temeljne organizacije združenega dela, samoupravne interesne skupnosti itd. V drugi skupini pa so bili amandmaji, ki so globoko spreminjali strukturo jugoslovanske federacije. Predvsem je prišlo do velikega prenosa zakonodajnih in drugih pristojnosti s federacije na federalne enote. Namesto prejšnjega individualnega predsednika je bilo uvedeno predsedstvo SFRJ kot kolektivni organ, kjer so bile enakopravno zastopane republike in avtonomni pokrajini. Do pomembnih sprememb je prišlo tudi na republiški ravni, kjer je predsedstvo skupščine dobilo tudi funkcijo šefa države, kar je pomenilo, da je republika po več desetletjih zopet dobila šefa države (Kaučič in Grad, 2000: 53-54).

7.3.2 Ustava iz leta 1974

Po zmagi neostalinistične struje nad liberalno, je prišlo v partiji do temeljite čistke, stara garda pa je obenem na široko odprla vrata novim kadrom, ki so morali zapolniti vrzel. Restavracija socialističnih odnosov pa je kljub vsemu imela tudi svoje meje. Krepitev centralnih organov ni bila tolikšna, da bi resno načela položaj republiških in

pokrajinskih vodstev, ki so ohranila poglavitno vlogo pri imenovanju funkcionarjev tako na zvezni kot na lokalni ravni, ter vztrajala na načelu poudarjene kadrovske paritete (Pirjevec, 1995: 334-335).

Nova ustava, ki je bila sprejeta 21. Februarja 1974 je postala najobširnejša in najkompleksnejša ustava na svetu, z izjemo indijske. Temeljila je na združenem delu in pravicah tistih, ki so udeleženi v proizvodnem procesu. Osnovna norma je bila, da vsakdo razpolaga z rezultati svojega dela oziroma s tistim dohodkom, ki ga ne dolguje skupnosti. Namen ustave je bil ustvariti družbo enakopravnih, ki bo slonela na načelu dogovarjanja in svobodne menjave dela. Osnovna celica sistem je postala temeljna organizacija združenega dela, ki naj bi tvorila bistvo vsakega delovnega organizma (Pirjevec, 1995: 337-338). Z ustavo iz leta 1974 se je socialistični model jugoslovanske države izčrpal. Po Titovi smrti pa so se znova začeli močni centralistične in hegemonistične težnje ter mednacionalna trenja (Repe, 2003: 151).

Ustava iz leta 1974 je že v preambuli in temeljnih načelih poudarila, da so odnosi v federaciji zasnovani na utrjevanju pravic in odgovornosti republik in pokrajin. V temeljnih načelih je bilo opredeljeno, da narodi in narodnosti uresničujejo svoje suverene pravice v republikah in pokrajinah, v federaciji pa le takrat, ko je to v skupnem interesu opredeljeno z zvezno ustavo (Ribičič, 1992: 30).

Tudi državna ureditev je bila preoblikovana, TOZD-om, družbeno-političnim in proizvodnim enotam je bila dana pravica, da izvolijo delegacije, ki naj iz svojih vrst izberejo delegate za občinske skupščine, člani teh naj volijo delegate za republiške in pokrajinske, te pa naj skupaj z občinskimi, pošiljajo svoje delegate v zvezno skupščino. Tako naj bi se diktatura proletariata, prisotna na vseh ravneh političnega življenja, zakoreninila v družbi in ji zagotovila ne samo formalno, ampak tudi vsebinsko demokracijo (Pirjevec, 1995: 338).

Občinske skupščine so bile razdeljene na zbor združenega dela, zbor krajevnih skupnosti in družbeno-politični zbor. Republiške in pokrajinski skupščini so imela namesto zbora krajevnih skupnosti zbor občin. Zvezna skupščina je bila sestavljena iz zveznega zbora in zbora republik in pokrajin, oba sta bila sestavljena po paritetnem načelu. Ustava je priznavala vsakemu narodu in narodnosti lastno politično identiteto ter

potrjevala pravico do osamosvojitve in odcepitve. Da bi zagotovila enakopravnost med republikami in pokrajinama, jim je dala pravico veta, s tem jih je prisilila k stalnemu usklajevanju medsebojnih interesov. Kolektivno predsedstvo je bilo sestavljeno iz devetih članov, po enim iz vsake republike in pokrajine ter predsednikom ZKJ. Kljub načelu rotacije po katerem naj bi vsak od članov predsedstva prevzel njegovo vodenje, je ustava, zaradi njegovih zgodovinskih zaslug, zagotavljala dosmrtno funkcijo predsednika Titu. Ustava je s svojo mešanico utopičnih deklaracij in konkretnih norm, hotela jugoslovanski družbi dati eno samo osišče, partijo in hkrati preprečiti, da bi v njej prevladala Srbija (Pirjevec, 1995: 339-340).

Pirjevec (1995:339) navaja: */u/stava je predvsem potrjevala vlogo ZKJ kot politične organizacije, ki je poklicana, da v samoupravni družbi zagotovi delavskemu razredu vodilno mesto. S tem je bila še enkrat potrjena identičnost med državo in partijo, ki jo je zgodovina poklicala, da oblikuje odnose med ljudmi v skladu z lastnimi vrednotami. Delegatski sistem je z svojo zapleteno strukturo prav kmalu dokazal, kako uporabno sredstvo je za kontrolo nad skupščinami, ki naj bi bile po teoriji najvišji izraz ljudske suverenosti. V bistvu so imeli volivci pravico izbirati samo osnovno delegacijo (a tudi v tem primeru so morali izbirati po seznamu, ki so ga sestavili sindikati in SZDL), delegati občinskih, republiških in zvezne skupščine pa so bile povsem zunaj njihovega nadzora, saj je bila izvolitev le – teh odvisna od različnih sekretariatov ZK.*

8. REPUBLIKA SLOVENIJA

8.1 Proces osamosvajanja Slovenije

Prve korake k osamosvojitvi je Slovenija naredila še v okviru zvezne ustavne ureditve. Do prvih resnih sporov z zvezno državo je prišlo že ob sprejemanju sprememb zvezne ustave leta 1987 in 1988, ko so se vse bolj očitno začele kazati težnje po večji centralizaciji države, hkrati pa so se v Sloveniji zmeraj glasneje začele pojavljati tudi težnje po osamosvojitvi (Kaučič in Grad, 2000: 57).

Civilno gibanje je vrh doseglo v času procesa proti »četverici« in julija 1988, ko je Igor Bavčar ustanovil Odbor za varstvo pravic Janeza Janše. Odbor se je preimenoval v Odbor za varstvo človekovih pravic in postal najmočnejša institucija civilne družbe in enakopraven sogovornik oblasti (Repe, 2003: 117).

8.1.1 Amandmaji k ustavi SR Slovenije

V Sloveniji je partija 17. januarja 1989 sprejela odločitev, s katero je potrdila legitimnost političnega pluralizma in s tem odprla vrata nastanku novih strank, Socialdemokratske zveze in Zveze krščanskih demokratov, ki sta se pridružili predhodno ustanovljeni Slovenski demokratični zvezi.

Slovenska skupščina se je 20. julija odločila, da iz ustave črta določilo o vodilni vlogi partije v družbi. Poleg tega je sprejela še predloge 53 ustavnih amandmajev, ki so govorili o brezpogojni pravici do samoodločbe in odcepitve, o pravici, da Slovenija sama odmerja svoj prispevek v zvezno blagajno in tudi v tem, da v republiki Sloveniji ne sme nihče razglasiti izrednega stanja ali izrednih ukrepov brez njenega privoljenja. Septembra istega leta je partija organizirala okroglo mizo z vsemi obstoječimi političnimi skupinami, ki so jo soglasno podprle. Ustavna dopolnila so bila tako sprejeta 27. septembra (Pirjevec, 1995: 393-398).

Z amandmaji k slovenski ustavi, ki so ponovno zagotavljali pravico do svobodnega političnega združevanja ter neposredne in tajne volitve, je skupščina že pred opustitvijo socialističnega sistema omogočila vse pravne podlage za uvedbo parlamentarne demokracije. Volilna zakonodaja, ki je bila sprejeta 27.12.1989, je veljala skoraj pet let (Repe, 2003: 121).

ZK Slovenije se je zbrala na kongresu februarja 1990 in se odločila, da se razpusti oziroma da se preoblikuje v Stranko demokratične prenove. Tako je na institucionalni ravni zatonil še zadnji ostanek samoupravnega socializma v Sloveniji, kar so nakazovala tudi nova ustavna dopolnila, ki so bila sprejeta 7. marca. Iz naziva republika je bila črtana beseda socialistična, še pomembnejša pa je bila deklaracija o gospodarski samostojnosti Slovenije in o ureditvi njenih odnosov s preostalo Jugoslavijo (Pirjevec, 1995: 399-401).

Med 8. in 12. aprilom 1990 so bile v Sloveniji prve svobodne volitve po drugi svetovni vojni. Državljeni so volili po proporcionalnem sistemu predsedstvo in predsednika republike ter poslance vseh treh skupščinskih zborov. Za predsednika je bil izvoljen Milan Kučan, večino sedežev v novem parlamentu pa je dobil DEMOS, ker so znotraj DEMOS – a največ glasov dobili krščanski demokrati, je mandat za sestavo vlade dobil njihov vodja Lojze Peterle. Program nove vlade se je zavzemal za samoodločbo Slovencev in za preobrazbo Jugoslavije v konfederacijo samostojnih in suverenih držav. Temu programu se niso upirale niti opozicijske stranke.

V naslednjih mesecih je bilo v Slovenski skupščini izglasovanih več odredb, ki so še dodatno oddaljevale Slovenijo od federacija. 2. julija 1990 je skupščina svečano potrdila suverenost republike. 28. septembra pa odločila, da je republiška ustava pomembnejša od zvezne, da Slovenija ne bo več plačevala v sklad za nerazvite, da prevzema popoln nadzor nad Teritorialno obrambo in ne bo več pošiljala svojih nabornikov izven 5. armadnega območja, ki je obsegal Slovenijo, Hrvaško in Bosno in Hercegovino (Pirjevec, 1995: 403-408).

8.1.2 Podvinska ustava

Predlog predsedstva Republike Slovenije za sprejem nove ustave, ki ga je konec junija 1990 poslalo v skupščino, se je skliceval na zgodovinske dogodke od sredine 19. stoletja kot so marčna revolucija, Majniška deklaracija leta 1917, NOB itd. do dogodkov konec 80. let 20. stoletja, Majniške deklaracije 1989, Temeljne listine, amandmajeve k slovenski ustavi itd. ter na mednarodne akte. Komisija slovenske skupščine je imenovala strokovno skupino za izdelavo osnutka ustave. Ta je osnutek izdelala avgusta in ga izročila predsedniku skupščine, ker je skupina delala v Podvinu, je osnutek dobil ime podvinska ustava. Težave pa so se pojavile ko je o osnutku začela razpravljati ustavna komisija in nato še skupščina. Ker ustavna komisija ni mogla doseči konsenza, so Demosovi ideologi presodili, da bo ustavo-pravno osamosvojitve hitreje in lažje doseči s plebiscitom kot s sprejemom nove ustave. Ustava je bila z mnogimi popravki, a v temeljih še vedno kot podvinska ustava, sprejeta šele po osamosvojitvi (Repe, 2002:184-194).

Slovenske stranke so se odločile za razpis referendumov na katerem naj se ljudstvo izreče, če hoče živeti v suvereni Sloveniji. Plebiscita se je 23. decembra 1991 udeležilo 93,2 odstotka upravičencev, v prid suverene in neodvisne Slovenije se je izjasnilo 88,5 odstotkov volivcev.

Tak rezultat, ki je dal slovenskemu političnemu vrhu potrebno legitimnost, je bil dosežen zaradi soglasne podpore vseh političnih strank, pa tudi zaradi pomembnih premikov v zadnjih letih v zavesti Slovencev, ki so bili prepričani, da je njihovo mesto v srednji in zahodni Evropi in ne na Balkanu (Pirjevec, 1995: 408).

Februarja 1991 je slovenska skupščina sprejela predlog za sporazumno razdružitev SFRJ. Ki je vseboval postopek dogovorjenega razhajanja brez kršenja interesov katerekoli strani. Potem, ko resolucija o predlogu za sporazumno razdružitev s SFRJ ni naletela na skoraj nikakršen odmev, je slovenska skupščina sprejela posebno obvestilo skupščini SFRJ. V njem izraža pripravljenost za sodelovanje in pogovore z drugimi republikami in organi federacije o vseh vprašanih postopka razdruževanja. Posebno pomemben del sporočila pa je tisti, v katerem je poudarjeno, da bo Republika Slovenija

najkasneje do 26. Junija 1991 razglasila samostojnost in neodvisnost (Ribičič, 1992: 37).

8.2 Sprejem nove ustave

Skupščina Republike Slovenije je 25. junija 1991 sprejela temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Listina v svojem prvem razdelku ugotavlja, da je Republika Slovenija postala samostojna in neodvisna država, za katero je prenehala veljati ustava SFRJ. Sočasno z listino je bil sprejet še ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine. S tem ustavnim zakonom je prevzela republika pod svojo pristojnost mnoge zadeve, ki so bile dotlej stvar federacije, kot so nadzor nad državnimi mejami, carinska uprava, nadzor nad zračnim prometom, glede ostalih stvari pa je zakon predpisal postopno prehajanje pristojnosti s federacije na republiko (Ribičič, 1992: 38-39).

Po uspešni obrambi zoper agresijo sta ostali odprti predvsem vprašanji mednarodnega priznanja Republike Slovenije in sprejem nove ustave. Ustava je bila sprejeta 23. decembra 1991. Na sam začetek svoje preambule uvršča temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Ta ustava uveljavlja povsem novo ustavno ureditev, bistveno različno od ureditve, določene z zvezno ustavo SFRJ iz leta 1974. Največja odstopanja s prejšnjo ustavo so na področju državne ureditve, kjer je uvedeno načelo delitve oblasti namesto načela enotnosti oblasti, parlamentarni sistem je nadomestil skupščinskega, predstaviški pa delegatskega. Več kontinuitete je bilo na področju pravic in svoboščin, poenostavljena je tudi struktura ustave, ki je mnogo krajša in ima manj ustavnih določb (Ribičič, 1992: 40).

8.3 Temeljne značilnosti ustave Republike Slovenije

V primerjavi z prejšnjimi ustavami iz SFRJ, ki niso urejale samo temeljev državne in družbene ureditve, temveč vsebovale tudi ideološko- politične in deklarativne norme, se slovenska ustava osredotoča na klasično tvarino ustave oziroma ureja samo vprašanja,

ki po splošnih merilih spadajo v standardno ustavno materijo. Prvi sklop zajema katalog človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki je izdelan po zgledu sodobnih mednarodnih standardov in ustav.

Drugi sklop ureja državno ureditev vanj sodijo pravila o organizaciji osrednjih državnih organov, o njihovih prisojnostih in razmerjih med njimi.

V tretji sklop pa lahko uvrstimo ustavne določbe o obliki države. Slovenija je opredeljena kot republika s parlamentarnim sistemom, kot demokratična država v kateri ima oblast ljudstvo, ozemeljsko enotna in nedeljiva država ter kot pravna in socialna država (Kaučič in Grad, 2000: 63).

9. SKLEP

V diplomski nalogi sem prišel do naslednjih ugotovitev in zaključkov:

Slovenci smo živeli znotraj štirih ustavnih sistemov. Z moderno ustavnostjo smo se prvič srečali v Habsburški monarhiji. Prvo predstavniško telo je bilo sicer izvoljeno že leta 1848, vendar pa ni nikoli sprejelo ustavo. Prva ustava monarhije je tako postala oktroirana marčna ustava, ki je vsebovala določene liberalne formulacije, dejansko pa je zagotavljala močno centralno oblast. Marčna ustava je bila ukinjena leta 1851, ko je bil uveden Bachov absolutizem. Od marčne ustave naprej je značilen pluralizem ustavnih aktov, saj Avstrija več ni dobila enotnega, zaokroženega ustavnega akta, temveč je njena ureditev do razpada slonela na več oktroiranih ali drugače izdanih aktih. Šele februarski patent je vseboval določila o državnem zastopstvu, vendar pa so bile politične pravice v tem obdobju zelo omejene. Volilna pravica je bila tako vezana na davčni cenzus, zaradi sistema kurij je bila neenaka, in močno v prid »zgodovinskim narodom«. Volilo se je javno in tudi posredno, saj poslanci niso bili voljeni v parlament neposredno, ampak preko deželnih zborov. Direktne volitve v državni zbor so bile uvedene z volilno reformo leta 1873. Splošna volilna pravica za moške je bila uvedena z naslednjo volilno reformo iz leta 1896, vendar le v okviru nove splošne kurije. Šele z volilno reformo leta 1907 so bili odpravljeni vsi volilni razredi. Poslanska zbornica je bila sestavljena na podlagi splošne in enake, tajne in neposredne volilne pravice, ostalo pa je še neenako zastopstvo po deželah.

V obdobju ustavnega sistema kraljevine Jugoslavije so se politične pravice na začetku povečale, volilna pravica se je razširila z znižanjem starostne omejitve na 21 let. Po vidovdanski ustavi je bila monarhija unitarna država, kar je bilo v nasprotju z njeno večnacionalno sestavo, tudi ureditev pokrajinske sestave države je preprečevala, da bi jugoslovanski narodi znotraj kraljevine tvorili zaokroženo celoto. Po uvedbi diktature leta 1929 je bila nova oktroirana ustava razglašena leta 1931. Nova ustava je uvedla absolutizem prikrit z navideznim parlamentarizmom, zakon o društvih, shodih in posvetih je izrecno prepovedoval kakršnokoli združevanje na verski, plemenski ali pokrajinski podlagi.

Ustavni sistem socialistične Jugoslavije je šel v popolnoma drugo smer. Nova ustava iz leta 1946 je sicer ohranjala kuliso klasičnih svoboščin, vendar je v bistvu temeljila na načelu enotnosti oblasti in demokratičnega centralizma. Z ustavnim zakonom iz leta 1953 ter ustavama iz leta 1963 in 1974 se je kljub vsemu zmanjševala vloga demokratičnega centralizma. Prišlo je do precejšnjega prenosa zakonodajnih in drugih pristojnosti z federacije na federalne enote. Z ustavo iz leta 1974 je bil uveden delegatski sistem v katerem so imeli volivci pravico izbirati samo osnovno delegacijo, po seznamih, ki so jih pripravile družbeno-politične organizacije (sindikati, SZDL), delegati občinskih, republiških in zvezne skupščine pa so bili povsem izven njihovega nadzora. Po drugi svetovni vojni je Slovenija dobila svojo prvo ustavo, vendar pa to ni bila samostojna ustava, saj je bila ustava federalne enote, ki je podrejena federaciji. Ustavna ureditev republike se je lahko gibala samo v okvirih, ki so bili določeni z zvezno ustavo.

Po prvih večstrankarskih volitvah spomladi 1990 se je politični sistem radikalno spremenil, kar so omogočile že ustavne spremembe iz leta 1989. Politični sistem se je tako razlikoval od prejšnjega, da mu je bila veljavna ustavna ureditev pretesna. Saj je skupščinski sistem še vedno, vsaj formalno, temeljil na delegatskem sistemu. Nova ustava pa se ni sprejemala samo z namenom prilagoditve političnemu sistemu, temveč tudi zato, da se slovenski ustavni razvoj v celoti premakne na evropske tirnice, izhajajoč iz ideje konstitucionalizma (Grad v Ribičič, 2003: 18). Z novo ustavo so zagotovljene vse klasične pravice in svoboščine ter s tem tudi politične pravice.

Prvo hipotezo: »razvoj ustavnosti je pripomogel k večanju političnih pravic slovenskega naroda« lahko potrdim, saj so bile politične pravice slovenskega naroda, ki je v stari Avstriji veljal za »nezgodovinskega« omejene, v stari Jugoslaviji so se pravice delno povečale, saj smo bili Slovenci državotvorni narod, še vedno pa je bil poudarjen močan centralizem. V socialistični Jugoslaviji, se je sicer uveljavil delegatski sistem, a je treba poudariti, da tudi volilni sistemi znotraj prejšnjih ustavnih sistemov niso upoštevali temeljnih volilnih načel, je pa Slovenija znotraj Jugoslavije postala republika in dobila svojo ustavo, s katero je tudi izkoristila svojo pravico do samoodločbe. S tem posredno potrjujem tudi svojo drugo hipotezo: »večanje političnih pravic je omogočilo osamosvojitve Slovenije«.

10. LITERATURA IN VIRI

Čepič, Zdenko in drugi (1995): Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955: znanstveno poročilo. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Duoquette, David A. (2006): G.W.F. Hegel (1770-1831) Social and Political Thought. V James Fieser (ur.): The Internet Encyclopedia of Philosophy. Dostopno na <http://www.iep.utm.edu/h/hegelsoc.htm> (13.9.2006)

Hayden, Patrick (2002): John Rawls : towards a just world order. Cardiff: University of Wales Press.

Grafenauer, Bogo (1987): Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. Ljubljana: Slovenska matica.

Janoski, Thomas (1998): Citizenship and civil society : framework of rights and obligations in liberal, traditional, and social democratic regimes. Cambridge: Cambridge University Press.

Jambrek, Peter in drugi (1988): Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti Ljubljana: Mladinska knjiga.

Jambrek, Peter (1992): Ustavna demokracija: graditev slovenske demokracije, države in ustave. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Grad, Franc, Kaučič, Igor (2000): Ustavna ureditev Slovenije: 2. spremenjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Lane, Jan-Erik (1996): Constitutions and political theory. Manchester: Manchester University Press.

Lešnik, Avgust (2000): Od despotizma k demokraciji: razvoj ustavnosti in parlamentarizma. Ljubljana: Modrijan.

Melik, Vasilij (1965): Volitve na Slovenskem: 1861-1918. Ljubljana: Slovenska matica.

Miller, Fred (2002): Aristotle's Political Theory. V Edward N. Zalta (ur.): The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2002 Edition). Dostopno na <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-politics/> (12.9.2006)

Nečak, Dušan, Repe Božo (2005): Prelom: 1914-1918: svet in Slovenci v 1. svetovni vojni. Ljubljana: Založba Sophia.

Okey, Robin (2001): The Habsburg Monarchy c. 1765-1948. New York: St. Martin's press.

Pirjevec, Jože (1995): Jugoslavija [1918-1992]: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper: Lipa.

Prunk, Janko (1986): Slovenski narodni programi: Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana: Društvo 2000.

Prunk, Janko (2002): Kratka zgodovina Slovenije, 2. razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Založba Grad.

Repe, Božo (2001): Slovenci v osemdesetih letih. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Repe, Božo (2002): Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana: Modrijan.

Repe, Božo (2003): Rdeča Slovenija: tokovi in obrazi iz obdobja socializma. Ljubljana: Založba Sophia.

Ribičič, Ciril, Tomac, Zdravko (1987): Ustavne spremembe: korak naprej ali dva koraka nazaj? Ljubljana: Cankarjeva založba.

Ribičič, Ciril (1992): Ustavni razvoj Slovenije. V Igor Kaučič (ur.): Nova ustavna ureditev Slovenije, 28-41. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

Ribičič, Ciril (2003): Mozaik ustavnih sprememb: od slovenske ustavnosti k evropski. Ljubljana: GV založba.

Rupnik, Janko in ostali (1994): Ustavno pravo Republike Slovenije. Maribor: Pravna fakulteta.

Vilfan, Sergej (1996): Pravna zgodovina Slovencev, ponatis 1. izdaje iz leta 1961. Ljubljana: Slovenska matica.

Taylor, Alan John Percival (1990): Habsburška monarhija: 1809-1918. Zagreb: Znanje.

Zwitter, Fran (1962): Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana: Slovenska Matica.

Zwitter, Fran (1966): The Slovenes and the Habsburg monarchy. Ljubljana: Narodno univerzitetna knjižnica.